KARLOVA UNIVERZITA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ROMÁNSKÝCH STUDIÍ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

KAROLÍNA PECHOVÁ

ROLE MASKY V OBŘADNÍCH OBCHŮZKÁCH V PORTUGALSKÉM REGIONU TRÁS-OS-MONTES

PRAHA 2012

VEDOUCÍ PRÁCE: JAROSLAVA JINDROVÁ

Chtěla bych využít této příležitosti a vyjádřit vděk vedoucí práce PhDr. Jaroslavě Jindrové za cenné rady, připomínky a věnovaný čas. Zároveň bych ráda poděkovala svým rodičům za nesmírnou podporu a trpělivost.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V ….....dne….....

ABSTRAKT

Role masky v obřadních obchůzkách v portugalském regionu Trás-os-Montes.

Práce se věnuje tradičním slavnostem zimního období v portugalském regionu Trás-os-Montes. Zaměřuje se na rituální prvek přítomný ve všech prezentovaných slavnostech – masku. Zachycuje geografický, historický, temporální a sociální kontext, aby bylo možné vidět rituály v jejich komplexnosti. Popisuje realizaci jednotlivých slavností (v minulosti i v současnosti) a demonstruje tak pozici a funkci masky v nich. Na základě těchto konkrétních poznatků charakterizuje podstatu a význam masky obecně. Poskytuje informace o transmontanských rituálech a jejich modifikacích ve vztahu k současnosti a o institucích a asociacích, které se touto tématikou zabývají.

KLÍČOVÁ SLOVA

Tradice, rituál, maska, zimní slunovrat, obřadní obchůzka

ABSTRACT

The role of masks in cerimonial rounds in the portuguese region of Trás-os-Montes

This work is dedicated to the traditional winter celebrations in the Portuguese region of Trás-os-Montes. It aims to present a ritual element that is presented in all festivals - the mask. It captures the geographical, historical, temporal and social context in order to see the rituals in their complexity. It describes the implementation of the various festivals (past and present) and demonstrates the position and function of masks in them. Based on these findings, it characterizes the specific nature and significance of masks in general. Provides information about rituals from Trás-os-Montes and their modifications in relation to the present and about the institutions and associations that deal with these topics.

KEY WORDS

Tradition, Ritual, Mask, Holidays Winter Solstice, Cerimonial Round

OBSAH

Úvod....8

1. Geograficko-historický kontext....10
   1.1 Dějinné souvislosti....10
   1.2 Geografické a klimatické podmínky....11
   1.3 Motivy odlivu obyvatel....12
   1.4 Spiritualita krajiny....14

2. Časový kontext....16
   2.1 Zimní slunovrat....16
   2.2 Status přírody....17
   2.3 Slavnosti ohňů....18
   2.4 Původ zimních slavností....19
   2.5 Křesťanství versus pohanství....20

3. Sociální kontext....23
   3.1 Rituál přechodu k novému roku....23
   3.2 Rituál smíření....24
   3.3 Rituál iniciační....26
   3.4 Společenský význam....29

4. Popis slavností....31
   4.1 Festas do Natal, Ano Novo e Reis....31
      4.1.1 Festas do Natal e Ano Novo....33
         4.1.1.1 Bemposta....34
      4.1.2 Festas dos Reis....36
   4.2 Festas dos Rapazes....37
      4.2.1 Baçal....40
   4.3 Festas de Santo Estêvão....41
      4.3.1 Vale das Fontes....47

5. Podstata masky.....49
5.1 Maska jako objekt zkoumání.....49
5.2 Původ masky.....50
5.3 Maska, persona, larva.....52
5.4 Maska a liminarita.....53

6. Rituály a současnost.....54
6.1 Přístupy k rituálům.....54
6.2 Modifikace rituálů.....55
6.3 Internetové projekty.....56
6.4 Pohled zúčastněných.....58

Závěr.....59
Resumé.....60
Seznam použité literatury 62
Fotografická příloha.....64

Úvod

V bakalářské práci jsou zachyceny rituální slavnosti zimního období v portugalském regionu Trás-os-Montes. Speciální pozornost je věnována dominantním představitelům těchto slavností – maskám. Cílem práce je nejen seznámit čtenáře s doposud nepříliš známými tradicemi transmontanského lidu, nýbrž také poukázat, skrze pozici a funkci maskovaných postav v konkrétních slavnostech, na obecné vlastnosti masky vycházející z její podstaty, které umožňují užívat masku jako prostředek sebeidentifikace a seberealizace. Přečtením této práce by měla být zodpovězena otázka, jakou roli maskované postavy v rituálních slavnostech zastávají a jaký mají smysl pro současnou lidskou společnost.

Pro pochopení významu rituálních slavností je třeba pojmout je v jejich komplexnosti, tzn. podívat se na ně z různých aspektů a zaznamenat kontexty, které je ovlivňují.
Oblast Trás-os-Montes je součástí zeměpisného prostoru nazývaného Raia. Jedná se o příhraniční zónu mezi severovýchodem Portugalska a severozápadem Španělska (provincie Orense, Zamora, Salamanca), jejíž obyvatelé společně sdílejí historii, kulturu, tradice, jazyk...Ve vztahu k tomuto místu jsou hranice mezi Portugalskem a Španělskem irelevantní. Obě území se potýkají se stejnými problémy (izolovanost, odliv obyvatel, nezaměstnanost, zaostalost, negramotnost, nedostatek industrializace, nízké procento investic) a oplývají podobnými přírodními krásami. Svéráznost a výlučnost tohoto kraje se plně odráží v životě tamních obyvatel, tudíž i v jejich zvyklostech, které jsou vázány na přírodní cyklus a založeny na agrárních kultech.
Zpracování problematiky týkající se celého území Raia by vyžadovalo daleko více prostoru, proto se tato bakalářská práce zaměřuje pouze na distrikt Bragança v Trás-os-Montes. První kapitola poskytuje informace o geografických a klimatických podmínkách tohoto kraje, nastiňuje historické souvislosti a shrnuje zásadní důvody k odchodu obyvatelstva z rodné země.

Druhá kapitola již přistupuje k samotným slavnostem. Vymezuje je z hlediska času, mapuje jejich vývoj a konfrontuje je s křesťanskými vánočními svátky. V portugalském jazyce jsou slavnosti nazývány „Festas de Inverno“[1], což znamená zimní slavnosti. Pojmenování

[1] V této práci je soubor transmontanských rituální slavností, jenž je předmětem této práce, označován termínem „Festas de Inverno“, aby nedošlo k záměně s jinými zimními slavnostmi.

odkazuje k ročnímu období, kdy se oslavy uskutečňují. Zimní rituální čas začíná 31. října, předvečerem svátku Všech svatých a končí před Velikonocemi. Vrcholem jsou dva momenty – dvanáctidenní cyklus vánoční a karneval. Bakalářská práce zpracovává pouze oslavy dvanáctidenního cyklus, i když karnevalové oslavy tvoří podstatnou část „Festas de Inverno“. Jejich charakteristika je však natolik odlišná, že zde na ně bohužel také nezbývá místo.

Třetí část nahlíží na rituály z pohledu sociálního. S jakým úmyslem lidé rituály vykonávají a čeho pomocí nich chtějí dosáhnout. Jak rituální proces funguje a s jakými typy rituálů se lze setkat v souboru „Festas de Inverno“. Jak rituály ovlivňují své účastníky a proč jsou stále realizovány.

Následuje klasifikace oslav do tří skupin. Kritériem členění je pozice a role masky jako vykonavatele rituálů, záměr a provedení. Ke snadnější orientaci v početném množství slavností slouží časové osy a mapy, které zároveň podávají základní informace o datech a místech konání. Kvůli velkému počtu rituálů není možné vylíčit průběh všech jednotlivých rituálů, navíc by se popis často opakoval, neboť mají mnoho shodných rysů. Vybrala jsem proto z každé skupiny jednu rituální slavnost, které jsem se zúčastnila, abych mohla porovnat jejich realizace v minulosti (na základě prostudované literatury) a v současnosti (na základě mé přítomnosti). Při popisu je nejdůležitějším prvkem maska, skrze ni je na oslavy nahlíženo.

Poté co byla představena úloha masky ve „Festas de Inverno“ a zdůrazněna její nepostradatelnost při vykonávání rituálů, přichází na řadu obecná charakteristika masky. Studium masky a jejích atributů prozrazuje, proč právě maska má tak mimořádnou schopnost uplatňovanou v rituálech po celém světě. Proč je považována za médium mezi rozličnými světy a mezi odlišnými úrovněmi vnímání. Jakým způsobem se stává prostředkem k seberealizaci a sebeidentifikaci.

Poslední kapitola se zabývá „Festas de Inverno“ ve vztahu k současnosti. Jaké je jejich místo v dnešní době, jak jsou vnímány a jak se k nim přistupuje. Jak se vyvíjejí a jak se přeměňují. Jaké organizace a asociace tradice podporují a jakým způsobem tak činí. Jak se k slavnostem staví jejich aktéři a co pro ně organizace oslav znamená.

1. Historicko-geografický kontext

Aby bylo možné vytvořit co nejvýstižnější obraz o kraji, který je domovem „Festas de Inverno“ a který má bezesporu svůj podíl na zachování jejich realizace v současné době, je třeba podat základní informace týkající se historických a geografických souvislostí. Charakter transmontanské oblasti je úzce spjat s vykonáváním rituálů a ovlivňuje jejich lineární vývoj. Již od dob osidlování až po současnost určovaly zeměpisné dispozice naturel a způsob života tamních obyvatel. Díky izolovanosti kraje se podařilo uchovat kulturní dědictví nevyčíslitelné hodnoty nejen v podobě archeologických nálezů z pradávné minulosti, ale i v podobě lidových tradic.

Svébytný ráz oblasti má však i odvrácenou stranu. Život v drsné horské krajině je fyzicky i psychicky náročný a vyžaduje silné pouto k rodné půdě, pevnou vůli a trpělivost, aby bylo možné opakovaně čelit překážkám a obtížím, jež vyplývají z povahy popisovaného kraje. Je přirozené, že dochází k odchodu obyvatel za lepšími životními podmínkami. Motivací však nejsou jen geografické podmínky, ale také historické události, které tuto portugalskou oblast zasáhly.

1.1 Dějinné souvislosti

Historie provincie Trás-os-Montes má velmi podobné schéma jako historie celé portugalské země. První známky osidlování jsou spojovány s nejstarší fází paleolitu (400 000 př. n. l.)[2], ale tato informace se stále ještě nachází v rovině hypotetické. Z období neolitu (6 000 – 2 000 př. n. l.)[3] již jsou doklady o formování komunit, které produkovaly vlastní potraviny a chovaly zvířata. Tyto komunity po sobě zanechaly mnoho megalitických monumentů roztroušených po celé oblasti. Stejně tak je zóna bohatá na ruiny městských kamenných struktur zvaných castros. [4] Pocházejí z doby bronzové (1 000 - 700 př. n. l.) a jsou charakteristické kruhovými základy a hradbami. Archeologickou kuriozitou jsou protohistorické zoomorfní sochy z kamene vyskytující se v okruhu, který náleží k současné provincii Trás-os-Montes a španělské provinci Zamora. Berrões, jak jsou sochy nazývány,

[2] KLÍMA, J.: *Dějiny Portugalska*, Praha, Nakladatelství Lidové Noviny 2007, s. 7.
[3] KLÍMA, J.: Tamtéž, s. 9.
[4] Câmara Municipal Braganca: *Breve Panorâmica Histórica*. (1ª revisão do PDM de Bragança - Volume 1: História e Património). [online]. http://www.cmbraganca.pt/PageGen.aspx?WMCM_PaginaId=40388# (20.6.2012)

jsou zhotoveny ze žuly a zpodobňují divoká prasata. Jejich původ se datuje mezi 4. století př. n. l. a 1. století př. n. l. a je spojován s primitivními kmeny Draganos a Vetões.[5] Předpokládá se, že sloužily k náboženským nebo pohřebním účelům. Mnoho objektů z dob před příchodem Římanů (200 př.n.l. - 5. století n.l.)[6] bylo zničeno během jejich nadvlády. Římané značně poznamenali původní podobu oblasti. Zasloužili se o rozvoj a uspořádání tehdejší lidské společnosti téměř ve všech sférách. Vyrovnali rozdíly mezi jinak diferencovaným etnikem do té doby žijícím na poloostrově. Barbarské kmeny ovládající v 5. století n. l. velkou část Evropy se nevyhnuly ani severovýchodní části Portugalska. Vizigóti znovu oživili ideu ruralizace ekonomiky a návratu k společnému zemědělství, od které se Římané odchýlili. Jejich převaha trvala až do muslimské invaze (711)[7]. Mohlo by se zdát, že Arabové postupující od jihu země neměli na severu takový vliv a že tento kraj zůstal jejich pustošivé síle ušetřen, pravdou však je, že známky odhalující tamní arabskou přítomnost jsou neklamné a že je zaznamenán enormní úbytek populace během období muslimské nadvlády.[8] Povětšinou je sever Portugalska znám jako území, kde se společně se španělským severem připravovala křesťanská reconquista. Během 11. století, kdy docházelo k vymezování portugalské identity, byla trasmontanská oblast ještě pod vlivem sousedních zemí Leónu a Kastílie. V 12. a 13. století pokračovala jako polonezávislé území Španělů až do roku 1401[9], kdy se nemanželský syn Jana I. Alfonso z Barcelos oženil s dcerou Nuna Álvarese Pereiry. Od tohoto momentu se do všeobecného povědomí dostává šlechtický rod z Bragançy, který se v roce 1640 stal symbolem národního sebeurčení, neboť po španělské nadvládě trvající šedesát let převzal kontrolu nad portugalskou zemí osmý vévoda z Bragançy João IV. Braganská dynastie poté panovala v Portugalsku až do pádu monarchie v roce 1910.

1.2 Geografické a klimatické podmínky

Distrikt Bragança je okrajovou oblastí Portugalska situovanou v severovýchodním cípu země. Severní a východní hranice tvoří španělské provincie (Ourense, Zamora, Salamanca), z jihu je oblast přirozeně oddělována od distriktu Guarda a Viseu řekou Douro a na západě sousedí s distriktem Vila Real, který je druhou částí provincie Trás-os-Montes. Distrikt Bragança o rozloze 6 608 km^2 je rozdělen na 12 regionů. Hlavním správním, administrativním a

[5] Wikipédia. A enciclopédia livre: heslo Berrão
[6] KLÍMA, J., *Dějiny Portugalska*, Praha, Nakladatelství Lidové Noviny 2007, s. 525.
[7] KLÍMA, J.: Tamtéž, s. 25.
[8] CORREIA, A. J. P.: Mouros Míticos em Trás-os-Montes: contributos para um estudo dos mouros no imaginário rural a partir de textos da literatura de tradição oral. Vol. 1..Universidade de Trás-os-Montes e Alto Douro 2005.
[9] KLÍMA, J.: Tamtéž, s. 97.

kulturním centrem je město Bragança ve stejnojmenném regionu, kde také žije velká část z 139 344 obyvatel.[10] Ze statistických informací vychází transmontanská oblast jako nejméně obydlená z celého Portugalska.[11]

Jednou z příčin jsou bezesporu geografické a klimatické podmínky. Krajina má velmi drsný ráz, z velké části je její povrch hornatý, pouze na jihu se svažuje do údolí řeky Douro. Pyšní se dvěma dominantními horskými masívy Serra da Corõa (1273 m) na východě a Serra de Montesinho (1416 m) na západě. Kromě nejvyššího portugalského kontinentálního pohoří ve vnitrozemí Serra da Estrela (1993 m) jsou tyto dva masívy místy, kde v Portugalsku v zimním období bývá sníh. Na poměrně malé ploše se setkává kontinentální vliv s vlivy proudícími od Atlantiku, a tím vznikají klimatické extrémy. Léto trvá tři měsíce a je velmi horké a suché. Během těchto tří měsíců dochází často k bouřím, jimž předcházejí větrné smrště zvedající terén a vířící prach. Zbylých devět měsíců je označováno za zimu, která je obecně studená a vlhká. Teploty pod bodem mrazu jsou v zimním období běžné. V souvislosti s podnebím se území rozděluje na dvě části – terra fria a terra quente. Jako terra fria se označuje hornatá část, kde se lidé živí pastevectvím a zemědělstvím. Nejvíce se pěstují brambory, obilí (žito a pšenice), kaštany, zelí. V úrodnější a přívětivější části na jihu při povodí řeky Douro, terra quente, se pěstuje víno, olivy, mandlovníky a fíkovníky. Obyvatelé distriktu Bragança se podmínkám svého kraje museli maximálně přizpůsobit. Převažující část roku na ně čekala náročná práce na polích. V období, kdy nemohli pracovat (v prosinci, lednu a únoru země odpočívá), se věnovali opravám nářadí, chovu dobytka, ale hlavně odpočinku a zábavě. Mimo slavnosti a zabijačky to bývaly právě zde popisované rituály, které v zimních měsících sloužily k pobavení.

1.3 Motivy odlivu obyvatel

Nejen svérázný charakter oblasti se podílel na odlivu obyvatel. Svůj podíl mají i další faktory: emigrace, období diktatury, koloniální válka, nedostatečná industrializace a s tím spojený nedostatek pracovních příležitostí.

Portugalsko je jednou ze zemí, k jejímž dějinám proces emigrace patří permanentně.[12] Ať již z důvodů ekonomických, politických nebo kulturních opouštěli Portugalci svou zemi a

[10] Údaj z roku 2009

[11] Wikipedia. A enciclopédia livre: heslo Distrito de Bragança

[12] ARROTEIA, Jorge Carvalho: *A emigração Portuguesa – Suas origens e distribuição*. Lisboa, Instituto de Cultura e Lingua portuguesa Ministerio da Educação 1983, s. 11, 17, 98 – 116.

odcházeli do portugalských kolonií[13]. Pro obyvatele žijící na severu země byly nepříliš příznivé zemědělské podmínky jedním z důvodů k emigraci. Kvůli hornatému terénu nebylo možné mít příliš rozsáhlé pozemky, kde by bylo možné vypěstovat dostatečné množství potravin, které by uživily celou rodinu a ještě zajistily výdělek. Rodiny čítající mnohdy čtyři generace nedokázaly vystačit s potravinami pro všechny členy, a tak vzniklo modelové řešení. Nejstarší syn pokračoval v rodinném řemesle a měl právo zůstat se svou rodinou v rodném kraji. Druhý syn se stal knězem a třetí emigroval do Brazílie. Pokud rodina měla ještě více synů, odcházeli také. Emigrace tedy byla otázkou přežití a souvisela se základními existenciálními potřebami. I když Brazílie představovala dobrodružství a emigranti nenaráželi na jazykovou bariéru, bylo pro obyvatele severu velmi obtížné a bolestivé přerušit vazby se svým krajem.

Neopomenutelnou příčinou emigrace byl odchod ze země v době vlády prezidenta Antónia de Oliveiry Salazara (1933 – 1974)[14]. Pohraniční oblast Trás-os-Montes poskytovala svým obyvatelům příhodné podmínky k úniku před zavedeným politickým systémem. S nelibostí, strachem a žalem překonávali lidé hranice známého území, aby si zajistili lepší budoucnost. Stesk zažívaly také rodiny, jejichž otcové a synové museli na vládní rozkaz narukovat a v rámci vlastenecké povinnosti odejít do Afriky, aby se aktivně zúčastnili války zvané Guerra Colonial nebo také Guerra do Ultramar. Válka probíhala v letech 1961- 1974[15] na území portugalských kolonií v Africe (Angola, Guinea-Bissau, Mosambik). Vojáci portugalské armády se v ní střetli s africkými obyvateli těchto zemí, kteří chtěli získat nezávislost. Důvodem k válce byla touha portugalské vlády, v čele se Antóniem Salazarem, obnovit zašlou slávu Portugalska jako světového impéria. Jak to u válečných konfliktů bývá, většina portugalských občanů s válkou nesouhlasila. Africké země byly pro lidi z portugalského venkova natolik odlišné, že je nepovažovali za svou zem a necítili k nim žádné vlastenecké pouto.

Další důvod, proč se lidé vzdalovali ze své domácí půdy, má kořeny v 19. století, kdy se Evropou šířily výdobytky průmyslové revoluce, které ovšem severovýchodní upozaděné území téměř nezasáhly. Některé vesnice ještě ke konci 20. století odolávaly technickým novinkám minulého století jako výstavbě dopravní sítě a zavedení elektrického osvětlení. Hlavní problém spočíval v nízké nebo spíše žádné industrializaci provincie, respektive koncentraci továren v jiných částech země, což mělo za následek přesun obyvatelstva za

[13] Brazílie byla cílem portugalských emigrantů dlouhodobě, koncem 19. století a začátkem 20. století Portugalci směřovali do afrických kolonií (Mosambik, Angola) a v průběhu 20. století přišla velká vlna emigrace do Evropy, zejména do Francie.

[14] KLÍMA, J.: *Dějiny Portugalska*, Praha, Nakladatelství Lidové Noviny 2007, s. 536 – 537.

[15] KLÍMA, J.: Tamtéž, s. 537.

prací. Důvody k odchodu opět vycházely z potřeby „přežití“. Čím blíže na časové ose k současnosti plné inovací a možností rozvoje, tím větší počet lidí, převážně mladých, ztrácel trpělivost a víru v životní perspektivu v tak odlehlé oblasti. Kulturní a sociální izolovanost způsobila přesun obyvatelstva do měst za vyšší životní úrovní.

1.4 Spiritualita krajiny

Přírodní podmínky, které oddělovaly obyvatele tohoto kraje od zbytku světa, zároveň vždy fungovaly jako vakuum, jež dalo vzniknout intenzivnímu spojení člověka s jeho rodným krajem a jež prohloubilo vztahy mezi lidmi.
Díky separaci se vytvořily „psychické“ až „biologické“ komunity, v kterých je zaznamenán vysoký stupeň vnitřní solidarity a soudržnosti. Mezi obyvateli vesnice docházelo k velmi silnému stmelování a navazování vztahů podobných vztahům v rodinném jádru. Sousedské vztahy tedy nebyly chápány jako pouhé soužití na jednom území, ale jako společné sdílení prostoru. V praktickém životě jde o spolupráci a spoluúčast na různých každodenních aktivitách. Nejtypičtější příklad představuje kolektivní vlastnictví půdy a s tím spojené její kolektivní obdělávání. Tentýž princip se vztahuje i na chov ovcí, koz nebo krav. Podstatou tohoto způsobu života není jen „dělba práce“, jak by se mohlo zdát. Úroda dosažená společnými silami je spravedlivě rozdělena a často také společně konzumována. Slavnosti spojené se sklizní obilí, oliv, vína, ovoce pak nabývají zcela osobitých rozměrů. Maso a potraviny podávané během sváteční hostiny, jíž se účastní celá vesnice, je dozajista něčím víc než jen potravou potřebnou k nasycení. Kromě rituální symboliky nabývá pokrm nového aspektu, jenž vyplývá z koexistence a kooperace obyvatel vesnice.
Svéráznost transmontanské krajiny se přirozeně odráží v naturelu tamních lidí. Zároveň se tajemství lidské duše promítá do představ spjatých s touto krajinou. Krajina tak dostala přívlastky jako vznešená a opravdová, děsivá a tragická, divoká a krásná, neboť vyvolává zároveň obdiv a obavy, okouzlení a hrůzu, přitažlivost a odpor.[16] Člověk viděl v přírodnímu prostoru nadpřirozenou moc. Kombinací citů, imaginace a náboženství se krajina stala mytickou, magickou a posvátnou. Hory, dominantní prvek Trás-os-Montes, jsou chápány jako místo, kde se země setkává s nebem, proto na četných vyvýšených prostranstvích byly umístěny sakrální objekty (kapličky, sochy, pomníky, zvonice, kříže...). Uctívány byly i stromy, balvany, prameny, potoky a řeky. Například jeden z nejrozšířenějších kultů byl kult

[16] PACHECO, H.: Artes e Tradições de Bragança. Lisboa, Terra Livre 1984, s. 29.

Duria, boha řeky Douro, a Tameobriga, boha řeky Tâmega.[17] Lesy, rokle a jeskyně byly naopak místa, která ukrývala tajemství. Ztracené bloudící duše, víly, čarodějnice, vlkodlaci, skřítci a jiná záhadná stvoření pobývala v temných, lidem zapovězených částech hor a v podobě legend, pověr a pohádek vyprávěných po setmění za chladných nocí se stávala přítomna pro další generace.

[17] CORREIA, A. J. P.: *Mouros Míticos em Trás-os-Montes: contributos para um estudo dos mouros no imaginário rural a partir de textos da literatura de tradição oral.* Vol. 1..Universidade de Trás-os-Montes e Alto Douro 2005, s. 50.

2. Časový kontext

Soubor svátků „Festas de Inverno“ není vymezen pouze regionálním faktorem, ale i faktorem času. Oslavy probíhají každoročně v měsíci prosinci a lednu v rozmezí 12 dnů, od 25. prosince do 6. ledna. Prosincovým obřadním dnům však předchází čas příprav, který je neodmyslitelnou součástí svátečního cyklu. Do období příprav se počítá měsíc listopad počínaje předvečerem svátku Všech Svatých 31. října a měsíc prosinec. Toto období je nesmírně důležité pro úspěšný průběh samotných rituálů, neboť člověk se pomalu připravuje na blížící se sváteční okamžik a výjimečnost následujících dní. Tématem času v období svátků se zabývá Mircea Eliade ve své knize *Posvátné a profánní*. Uvádí, že v každém opakujícím se svátku nacházíme posvátný čas, který je svou povahou vratný, cyklický, neměnný a nevyčerpatelný. Tím, že se člověk účastní svátku, vystoupí z „běžného“ časového trvání a spojí se s mytickým pračasem. Náboženský svátek je zpřítomněním posvátné události, jež se odehrála v mytické minulosti. Vytváří se kontinuita s předky a život dostává posvátný rozměr.[18]

Ve shodném časovém období, paralelně s „Festas de Inverno“ se realizují i křesťanské Vánoce. Podle gregoriánského kalendáře je prvním vánočním svátkem 25. prosinec, den Vtělení a Kristova narození v Betlémě. Další svátkem je 26. prosinec věnovaný prvomučedníku svatému Štěpánovi. Východní země řídící se juliánským kalendářem slaví Vánoce 6. ledna v den Kristova křtu v řece Jordánu, kdy došlo k zjevení jeho božství (Zjevení Páně, Epifanie).[19]

Je pouhou náhodou, že se vánoční svátky překrývají s „Festas de Inverno“ a že probíhají v identickém momentě roku? A proč právě v něm? Jak se propojují a jaký dopad má jejich prolínání na jednotlivé svátky? Na tyto otázky se pokusí odpovědět následující kapitola.

2.1 Zimní slunovrat

Na přelomu podzimu, kdy příroda vstupuje do specifického stádia, se v kontextu celé Evropy uskutečňují oslavy, v jejichž centru stojí den posvátný a uctívaný, zimní slunovrat. Od dávné minulosti vyjadřovaly národy na celém světě svůj vztah k postavení slunce na obloze a dění

[18] ELIADE, M.: *Posvátné a profánní*. Praha, Oikoymenh 2006.
[19] VEČERKOVÁ, E.; FROLCOVÁ V.: *Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury*. Praha, Vyšehrad 2010, s. 15.

ve vesmíru. Při zimním (21. prosince) a letním (21. června) slunovratu nastával mystický okamžik života a smrti. Zimní slunovrat byl považován za narození slunce, díky zvyšujícímu se množství slunečního svitu, a zároveň měl charakter zmrtvýchvstání, letní slunovrat pak kvůli ubývajícím slunečním paprskům byl svátkem mrtvých a smutku a představoval smrt. V obou hraje nezastupitelnou roli element ohně. Jde o dominantní prvek opředený bohatou symbolikou. Posiluje životní sílu slunce a je garantem života člověka a zvířat. Přináší světlo, prasymbol lidstva, které svým působením překonává temnotu a otevírá cestu k životu a dobru. Mimo to se ohni připisují purifikační schopnosti, spaluje v sobě vše nečisté, a proto slouží jako prostředek obřadní očisty.[20]

2.2 Status přírody

Co jiného by mohlo v temných podzimních a zimních dnech ztělesňovat slunce věrohodněji než oheň. Přírodní cyklus vstupuje do fáze odpočinku, spánku všeho živého. Chladné a sychravé dny trvají jen krátce a brzy je střídají dlouhé večery, kdy panuje tma. Vegetace se ukrývá kdesi v útrobách země, živočichové uléhají do svých doupat a hnízd a vylézají jen v nejnutnějších případech. Stejně tak i lidé se stahují do svých obydlí, aby přečkali zimu. Je ticho a klid. Vše je připraveno k fyzickému odpočinku a uvolnění. Jak dokonalé podmínky byly vytvořeny, aby bylo možné se zastavit a přemýšlet. Předcházející trimestr zrání a sklizní poskytl příležitost se zásobit a přichystat na následující etapu. Nastává čas meditace a rozjímání nad životem, nad smrtí, nad sebou samým, nad uplynulým rokem, nad rokem nadcházejícím. Doba duchovní i fyzické očisty v křesťanské terminologii zvaná advent se vyznačuje kajícností a pokorou. Jejím cílem je nachystat katechumeny na křest udílený o Epifanii. Aby křesťan naplno pocítil proces renovace a regenerace, drží půst a spolu s duchovním stavem sebezpytování podstupuje zkoušku i jeho tělo. Dostává se mu tak příležitosti začít znovu, vypořádat se s uplynulými situacemi a skutečnostmi, smazat hříchy a osvobodit se od tíhy svých chyb.
Toto období je významné i pro mnohá další náboženství. Člověk se v souladu s přírodou, neboť její je součástí, chystá na nový rok, nový život. Vstupuje do „nového čistého neopotřebovaného“ času, a proto by měl být „dokonalý a neposkvrněný“. Aby dosáhnul takového stavu, absolvuje rituál přechodu. Podle Arnolda van Gennepa[21], který se zabýval

[20] LURKER, M.: *Slovník symbolů*. Praha, Knižní klub 2005, s. 465 – 467.
[21] GENNEP, A. v knize *Přechodové rituály* (Praha, NLN 1997, s. 19 – 20) vymezuje 3 fáze přechodových rituálů: první preliminární fáze (odloučení), kdy dochází k vytržení z dosavadní ustálené struktury (místa, času,

teorií přechodových rituálů, se jedná o rituály provázející každou změnu místa, stavu, společenského postavení a věku. Proto mezi ně řadí i rituály přelomu roku, neboť reagují na rytmus přírody. Lidé během nich navazují jistý druh komunikace s přírodními veličinami. Mircea Eliade na obřady nového roku nahlíží z perspektivy střetu dvou časů – historického (běžný čas, ve kterém žijeme) a mýtického (opravdový čas, ke kterému se neustále vracíme). Užívá pojmu „reaktualizace stvoření“, aby pojmově vystihl potřebu návratu k chaosu a opětovného obnovení řádu vykonávaných prostřednictvím novoročních rituálů.[22]

2.3 Slavnosti ohňů

Slavnosti ohňů jsou jednou z realizací tranzitivního rituálu.[23] Konají se za účelem přivolání světla a s ním spojeného vítání nové etapy. Zapalují se gigantické vatry s plameny šlehajícími až do nebes, kolem kterých se obřadně tančí, recituje či zpívá. Z vrcholků kopců se pouštějí hořící koule simulující běh slunce po sluneční dráze, rozsvěcují se lampy a svíce. Současně je zde využíváno oné očistné schopnosti ohně. Ničí škodlivé síly hmotné i nehmotné a zprostředkovává obřadní očistu nutnou pro přerod starého roku v nový.
S variantou slavnosti ohňů je doposud možné se setkat v mnohých oblastech Bragançy, kde v předvečer svátku Všech svatých lidé společně sbírají dřevo a zapalují oheň na centrálním prostranství ve vesnici, popřípadě na vhodném místě blízko kostela. Zároveň vykonávají i starý zvyk vánočního polena spočívající ve sběru a uchování ohořelého kusu dřeva z obřadních ohňů.[24] Polenu ze stromů typických pro danou oblast, tedy z olivovníku, dubu nebo kaštanu, jsou připisovány zázračné schopnosti. Je posvátným objektem, a tak je s ním také zacházeno. Bývá uchováno na bezpečném místě a během vánočních svátků vydraženo. Lidé věří v jeho ochranné vlastnosti. V mrazivých dnech ho umisťují do své blízkosti, aby neumrzli. Má chránit před nepříznivým počasím. Jeho popel se sype na pole či do chlévů k dobytku, aby se zapudily zlé síly a přilákaly pozitivní.
Ve vesnici Aveleda je součástí „Festa dos Rapazes“ sběr polena z ohně zapáleného na svátek Všech Svatých. Poleno je následně rozděleno na části, uschováno na bezpečném místě ve

společnosti), druhá liminární (práh) se vyznačuje stavem nenáležícím k žádné struktuře nebo prostoru, nacházejícím se mezi starou a novou realitou,a třetí fáze postliminární (přijetí), při níž dochází k začlenění do nových struktur a přijmutí nového statutu.
[22] ELIADE, M.: *Mýtus o věčném návratu*. Praha, Oikoymenh 2009, s. 54.
[23] GENNEP, A.: *Přechodové rituály*. Praha, Nakladatelství Lidové Noviny 1997, s. 163 – 164.
[24] PEREIRA, B.: *Rituais Inverno com Máscaras*. Lisboa, Instituto Português de Museus: Museu do Abade de Baçal 2006, s. 32 – 33.

vesnici do té doby, než je rozprodáno. Výtěžek z dražby pak pokryje výdaje za uspořádanou oslavu. Stejně tak tomu je i v nedaleko vzdálené vesnici Varge.[25]

2.4 Původ zimních slavností

U všech zde zmiňovaných oslav, ať už se jedná o „Festas de Inverno“ v Trás-os-Montes, o slavnosti ohně v Evropě nebo o samotné Vánoc, je velmi složité podat přesné informace o jejich vzniku. Existuje mnoho různých teorií, jež se zabývají nejzazší historií svátků, a stále přibývají nové. Žádné však nedokáží předložit výsledek, který by objasnil veškeré pochyby týkající se vzniku a vývoje. Převážná většina vědců, kteří se věnují této tématice, se ale shoduje na jejich předkřesťanském původu. James Frazer ve své knize *Zlatá ratolest*[26] uvádí, že slavnosti ohně mohou mít na svém počátku ohňové obřady konané v nepravidelných intervalech a nazývané nouzové nebo také divoké ohně, které byly zapalovány v případě neštěstí nebo živelní pohromy. Postupem času se z nich vytvořily jakési „preventivní ohně“ využívající binární sílu ohně - pozitivní energii ku prospěchu svému a své domácnosti (obydlí, zvířat, pozemků), negativní energii k vymýcení zlých vlivů.

Co se týče vánočních svátků, objevují se v liturgickém kalendáři od 4. století. Jak tomu však bylo před prvními doklady, zůstává zastřeno. O jejich genezi související s římskými saturnáliemi a svátkem „narození Nepřemožitelného slunce“ (Natalis Invicti Solis) se zmiňují mimo jiné i Eva Večerková a Věra Frolcová v knize *Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury*[27], kde upozorňují na poznatky získané ze studia Písma a zkoumání dat biblických událostí ve spojitosti s pohanskými kulty. Jejich názor je, že nejde o pouhé spekulace, ale o výsledky systematického bádaní beroucí v potaz veškeré možné fakty. Obdobně se k tématu staví i James Frazer. Podle něho není pochyb o tom, že církev zavedla Vánoce, aby překryla starou pohanskou slavnost zrození slunce.

Saturnálie byly oslavy konané ve starověkém Římě na počest boha Saturna. Původně trvaly jeden den, ale staly se tak oblíbenými, že se jejich trvání postupem času prodloužilo až k 30. prosinci. Byly známy všeobecným veselím, bohatými hostinami, nekázní a uvolněním sociálních rolí. Lidé z nižších vrstev měli během těchto dní stejná práva jako jejich pánové.

---

[25] SARAIVA, C.: *Rapazes e almas no período invernal*. In PEREIRA, B: *Rituais de Inverno com Máscaras*. Lisboa, Instituto Português de Museus: Museu do Abade de Baçal 2006, s. 119.
[26] FRAZER, J. G.: *Zlatá ratolest*. Praha, Mladá Fronta 1994, s. 527.
[27] VEČERKOVÁ, E.; FROLCOVÁ V.: *Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury*. Praha, Vyšehrad 2010, s. 15.

Významnou součástí bylo vzájemné obdarovávání. Nejčastěji si lidé dávali voskové svíčky – průvodce temným časem, symboly naděje a radosti.
Variantou je také příbuznost s římskými slavnostmi boha vína Bakcha. Brumálie, původně řecké (řec. bruma = nekratší den), probíhaly od konce listopadu do údobí kolem zimního slunovratu, přičemž ústředním dnem oslav byl 24. prosinec. Oslavy se vyznačovaly nevázanými orgiemi a nespoutanými radovánkami.
Na základě mnoha shodných rysů se předpokládá historická souvislost mezi zimními předkřesťanskými svátky (slavnosti ohňů, Saturnálie a Brumálie) a „Festas de Inverno“. Sebastião Pessanha v knize *Mascarados e máscaras populares de Trás-os-Montes*[28] uvádí, že transmontanské zimní obřady v čele s maskovanými postavami dost možná existovaly již u domorodé předrománské populace, následně byly romanizovány a poté pokřesťanštěny.

2.5 Křesťanství versus pohanství

V předcházejících odstavcích již bylo naznačeno, že „Festas de Inverno“ jsou paradigmatem prolínání dvou kontrastních vír, které v průběhu evoluce dospěly do fáze splynutí. K tomu bylo zapotřebí velmi dlouhodobého vývoje, jenž ovšem nebyl bez komplikací. Především ze strany církve zastávající křesťanskou víru existovala v historii snaha potlačit pohanské kulty. Církev byla proti udržování a vykonávání zvyků jiného než křesťanského původu, a proto vytvářela nátlak na lidi, kteří tyto zvyky vyznávali. Avšak úsilí o vymýcení tradic tak hluboce zakořeněných z dávnověku nebylo nikdy zcela úspěšné. Prastaré obyčeje zůstaly v lidech uloženy natrvalo, obzvláště ve venkovském obyvatelstvu, k němuž pronikají inovace složitěji a pomaleji. Nezbylo tedy nic jiného, než se pokusit silné starodávné dědictví sladit s křesťanskými tendencemi, ne vždy však v duchu vstřícnosti a harmonie. Církev potřebovala i nadále upevňovat svou dominantní pozici a kontrolovat situaci. Vše směřovalo k zajištění převahy církevních svátků. Lidový kalendář musel být uspořádán tak, aby nerušil oficiální svátky křesťanů, tudíž lidovým obyčejům během Vánoc často náležejí dny, svatvečery a noci před hlavním svátkem.[29] Zdá se být evidentní, že hlučné obřadní obchůzky s maskami a zvířaty příliš neladí s vážným a uctivým charakterem oslav příchodu Spasitele. Ve skutečnosti předkřesťanské obyčeje zůstaly uchovány právě díky vánočním svátkům. A ty paradoxně

[28] PESSANHA, S.: Mascarados e máscaras populares de Trás-os-Montes. Lisboa, Livraria Ferin, 1960, s. 32.
[29] VEČERKOVÁ, E.; FROLCOVÁ V.: *Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury*. Praha, Vyšehrad 2010, s. 19.

posloužily, proti své vůli, jako konzervant toho, proti čemu se po celou dobu církev vymezovala.

Nyní je na místě ukázat na několika příkladech koexistenci křesťanské a pohanské linie přítomné ve „Festas de Inverno“. Církev obecně označovala tyto svátky jako „liberdades de Dezembro“ (nevázanosti měsíce prosince), a aby mohla naplno uplatnit svou nadvládu nad nimi, přidělila zapovězeným dnům patronát církevního světce. Ve vesnici Constantim v okrese Miranda do Douro ve dnech 26. a 27. prosince probíhá původně profánní slavnost nazvaná „Festa das Morcelas ou da Mocidade“ (Svátek jelit nebo jinošství), po určení 27. prosince jako svátku svatého Jana Evangelisty je tato slavnost uskutečňována na jeho počest a po něm pojmenována.[30] Od té doby je také nezbytnou složkou slavnosti mše sloužená v den svátku svatého Jana Evangelisty.
Obdobná strategie byla aplikována hned na celý soubor oslav realizovaný v regionech Bragança, Vinhais a Mirandela, kde se kdysi konaly oslavy čistě pohanského charakteru. S příchodem křesťanství byly přejmenovány podle svatého Štěpána a dnes nesou označení „Festas de Santo Estêvão“. Svatý Štěpán byl stanoven patronem mladých, neboť sám velmi mladý zemřel. Zajímavé je, že hlavními účastníky oslav bývali podle původní tradice mladí chlapci, ale jejich pozice později nahradily postavy „Bispo“ a „Rei“, a tak církev získala výsadní postavení. Přidělila jim řídící funkce a vyzdobila je ostentativními symboly moci.[31] Stejně jako v případě svátku svatého Jana i zde se je součástí oslav mše, které se chlapci musí povinně zúčastnit. Navíc se organizuje společná hostina pro všechny přítomné „Mesa de Santo Estevâo“ (svatoštěpánský stůl), při níž nesmí chybět chléb požehnaný při mši a víno.

Nezbytnou součástí téměř všech rituálů „Festas de Inverno“ jsou maskované osoby, stěžejními aktéři, bez kterých by tyto rituály nemohly fungovat. Maskovaní jsou oděni do pestrobarevného oděvu a zahaleni maskou – instrumentem, který se objevuje již v nejstarších rituálech. Těžko by se takové postavy mohly podílet na křesťanských obřadech. Ba naopak, z těch částí rituálů, které byly k původním církví přidruženy, jsou masky vyloučeny. Mají zapovězen vstup do kostela, a proto se neúčastní mše, stejně tak nemají ani své místo při hodování během „Mesa de Santo Estevâo“ , přesto je jejich úkolem vybírat almužnu za Ježíška a Pannu Marii, což působí kuriózně. Speciálně ve „Festa de Santo Estevâo“ jsou

[30] PEREIRA, B.: *Rituais Inverno com Máscaras*. Lisboa, Instituto Português de Museus: Museu do Abade de Baçal 2006, s. 24.
[31] SARAIVA, C.: *Rapazes e almas no período invernal*. In PEREIRA, B: *Rituais de Inverno com Máscaras*. Lisboa, Instituto Português de Museus: Museu do Abade de Baçal 2006, s. 119.

nejvíc patrné hranice mezi rozdílnými tradicemi. Původní rituál reprezentovaný maskovanými postavami si zachovává autonomnost a církevní oslava kultu se jeví, jako by byla k rituálu přilepena, nikoli však v něm obsažena a zahrnuta.[32] Mimořádnou figurou v kontextu „Festas de Inverno“ je „chocalheiro“ z Bemposty v okrese Mogadouro. Vymyká se všem ostatním maskám nejen svou náturou, ale i zevnějškem. Vyvolává ďábelské konotace, neboť na obličeji má nasazenou masku s rohy, bradkou a hadem ovinutým kolem tváře. Tělo mu zakrývá tmavý oděv a celkový dojem dotváří doplňky jako železné kleště, kravské zvony a močový měchýř nafouknutý vzduchem. Jde o masku velmi charismatickou a vlivnou, budící v lidech strach a respekt. A jak se s touto postavou dokázala církev vypořádat? V podstatě nedokázala. „Chocalheiro“ zůstával po staletí stále stejný, jeho vlastnosti a síla neztrácely na účinnosti. Ani mše, jež se sloužila ve dnech „chocalheira“, nedokázala vyrovnat poměr mocí, a tak bylo ujednáno, že „chocalheiro“ bude vybírat almužnu pro Pannu Marii a jejího syna Ježíška. „Chocalheiro“ se ale s dohodou vypořádal po svém, neboť smlouva s Ďáblem je nevyzpytatelná. A tak „chocalheiro“ vybírá almužnu pro Pannu Marii a jejího syna, ale zároveň nezapomene připojit prosbu sám za sebe. Neidentifikovatelným hlasem doslova říká: „ *Esmola para o Menino Jesus!*“ a jiným tónem dodává,: „*Mas também quero para o Diabo!*“.[33]

[32] PEREIRA, B.: *Máscaras Portuguesas*. Lisboa, Junta de Investigacões do Ultramar 1973, s. 60 – 62.
[33] překlad: „Almužnu pro Ježíška!“... „Ale také chci pro Ďábla!“
in PEREIRA, B.: *Máscaras Portuguesas*. Lisboa, Junta de Investigacões do Ultramar 1973, s. 104.

3. Sociální kontext

V návaznosti na předchozí kapitoly je nedílnou součástí této práce studium transmontanským zimním rituálům z hlediska sociálního, tedy ve vztahu k člověku, neboť ten je jejich iniciátorem, organizátorem a realizátorem. Proč člověk zaujímá tuto pozici? Jaký mají rituály v jeho životě smysl? Na rozdíl od stěží zodpověditelné otázky dotazující se na vznik a historii svátků, jsou odpovědi na výše položené otázky zřetelnější. Odpovědi lze nalézt v antropologických a etnologických studiích, v kterých je toto téma díky zájmu vědců podrobně propracované. Nejprve je nutné se na člověka podívat jako na součást kosmu, kde vše je vzájemně propojeno a kde si člověk vytváří se svým okolím nejen vazby nutné k přežití, ale i vztahy potřebné k dobrému fungování. Prostý fakt, že člověk je schopen pozorovat, přemýšlet a jednat, ho staví do aktivní pozice. Má možnost vyvíjet snahu a úsilí, které pozitivně ovlivňují jeho bytí. Rituál je jistou formou toto úsilí. Dokáže zprostředkovat city, řídit a prosazovat způsoby chování, podporovat nebo naopak narušovat status quo, vyvolávat změny nebo obnovovat soulad a rovnováhu. Existují různé typy rituálů, které se svým působením snaží pokrýt ono nesčetné množství lidských vztahů.
Rituál je univerzální fenomén, který je možné interpretovat, ale jeho realizace univerzální není. Nejde o transkulturní jev, nýbrž specifický pohled na svět a jeho organizaci. Je vždy zasazen do určitého kontextu, a proto je třeba na něj tak nahlížet.[34] Stejně tomu je i v případě „Festas de Inverno“. Obyvatelé z Trás-os-Montes každoročně vykonávají obřadní slavnosti svým jedinečným způsobem, aby dosáhli toho, co je pro ně důležité.

3.1 Rituál přechodu k novému roku

„Festas de Inverno“ jsou symbiózou několika rituálů, které se projevují odlišnými formami, navzájem však úzce propojenými. Jeden z nich byl již popsán v předchozí kapitole. Jde o rituál přechodu ze starého roku k novému, jenž je těsně vázán na dané časové období. Nejde v něm pouze o překročení symbolické hranice stanovené kalendářem na určitý den,[35] ale především o koordinaci s vegetačním cyklem a příchodem obnovy. V původních obřadech byl podstatný dědičný kult země a úrody, lidé zastávali úlohu vykonavatelů.

[34] BOWIE, F.: *Antropologie náboženství*. Praha, Portál 2008, s. 149 – 152.
[35] V historii všechny jmenované termíny byly Novým rokem – 25.12., 1.1, 6.1.

3.2 Rituál smíření

Paralelně s tímto rituálem probíhá rituál smírčí, usmiřovací.[36] Také je neoddělitelně spjat s ročním stadiem, v kterém se uskutečňuje. Jeho podstata vyplývá z atmosféry charakteristické pro období temna a ustrnutí přírody v zimních měsících. Lidé považují tuto etapu za neobyčejně posvátnou a přisuzují jí magické vlastnosti. Dochází k propojení mezi lidským světem a světem nadpřirozených sil. Tajemný čas ve znamení noci otevírá brány země a dává průchod záhadným zjevením, duchům a postavám ze záhrobí, bytostem fantaskním majícím zvířecí atributy, strašidlům, čarodějnicím a čemukoli s negativní mocí a nepřátelskou energií. Podle starých představ se svět živých střetává se světem mrtvých, a proto je nejčastějším záměrem smírčích rituálů pozitivně ovlivnit situaci a nastolit rovnováhu. Je nutné vypořádat se s nebezpečným obdobím, kdy se člověk ocitá na hranici dvou světů a jeho existence se nachází v ohrožení. Právě prožitek strachu člověka posouvá z pasivní pozice vykonavatele do pozice v centru rituálu, stává se více zasaženým, aktivním, zúčastněným. Rituál mu pomáhá překonat rizikovou situaci a znovu nastolit stabilitu a kontinuitu. Prostřednictvím magických úkonů a obětních darů se zajišťuje ochrana celé rodiny, chodu domácnosti a hospodářství. Součástí jsou rozmanité úkony jako hlučení, tlučení, střílení, zvonění, vykuřování léčivými bylinami, kropení svěcenou vodou, psaní ochranných znamení.[37] Za zesnulé předky se vybírá almužna, neboť je důležité mít s nimi dobré vztahy.

Bragança, Vinhais, Miranda do Douro, Vimioso jsou regiony, kde se s prvními listopadovými dny zahajuje období „culto das almas“ (uctívání duší) narůstající na intenzitě v měsíci prosinci a přetrvávající až do období karnevalu. 1. a 2. listopadu se slaví svátek Všech svatých a Všech věrných zemřelých „O Dia de Todos os Santos e o dos Fiéis Defuntos“, během nichž je věnována zvláštní péče čištění a dekorování náhrobků, zapalování svíček a lampiček.[38]

V tomto období dominuje černá barva a ticho, obojí jako výraz úcty a zármutku. Nepořádají se zábavy a tance, ani žádné jiné formy obecného veselí, pouze náboženské obřady na hřbitově či v kostele doprovázené vyzváněním zvonů, neboť jejich tklivý a bolestný zvuk vystihuje smuteční náladu. Podle katolické liturgie je 1. listopad zasvěcen těm, kteří již vstoupili do nebe a zaslouží si stav svrchovaného a konečného štěstí, oproti tomu 2. listopad je vzpomínkou na ty, kteří ještě nejsou připraveni dosáhnout blaženosti a nacházejí se

[36] PEREIRA, B.: *Máscaras Portuguesas*. Lisboa, Junta de Investigacões do Ultramar 1973, s. 8.
[37] VEČERKOVÁ, E.; FROLCOVÁ, V.: *Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury*. Praha, Vyšehrad 2010, s. 85.
[38] SARAIVA, C.: *Rapazes e almas no período invernal*. In PEREIRA, B: *Rituais de Inverno com Máscaras*. Lisboa, Instituto Português de Museus: Museu do Abade de Baçal 2006, s. 111.

v očistci. Lidé pak za nebožtíky pronášejí prosby a modlí se za osvobození jejich duší z očistce.

Ve vesnici Deilão, v okrese Bragança,v předvečer svátku Všech svatých je skupinou svobodných chlapců obětováno tele, jehož jednu část si ponechají k vlastní konzumaci během svátků a zbytek je rozprodán mezi obyvatele vesnice jako „vitela das almas“ (tele za duše zemřelých). Udržuje se tak lokální tradice, kde cílem je péče o duše zemřelých – na té se podílí každý člen vesnice koupí obětovaného masa. Chlapci z vesnice Varge ve stejném okresu koledují 4. listopadu. Chodí od domu k domu a říkají: „ Se tem a devoção de dar alguma coisa às almas...“, po obdarování připojí: „As almas que tenham muito para lhes dar...“, následuje odpověď: „E a vós, que vos acertem os passos!“[39] Zajímavé je, proč vykonávání obchůzky připadá právě skupině svobodných chlapců. Clara Saraiva ve své studii *Rapazes e almas no período invernal* (Chlapci a duše v zimním období)[40] vysvětluje, že mimořádný okamžik, kdy dochází ke komunikaci s předky přicházejícími na zem, přináší pro mladíky před rituálem iniciace do dospělosti sílu a znalosti.

Ve vesnici Salsas, Bragança, připadá „peditório das almas“ (prosebná obchůzka za duše zemřelých) na den Tří králů, 6. ledna. Průvod tvoří skupina dospělých mužů v čele s majordomem, „Mordomo das Almas“(Majordom duší) a s maskovanými postavami. Zde se opět setkáváme s kompromisem mezi dvěma odlišnými vírami. Z určitého úhlu by se mohlo zdát, jak tomu také katolická církev chtěla, že masky slouží a podvolují se této instituci tím, že vybírají peníze, které pak věnují církvi. Pravdou však je, že v původních pohanských rituálech pořádaných za mrtvé fungovaly masky jako opora, která zprostředkovávala spojení mezi dvěma světy. Skrze masku byl svět bohů a mrtvých dočasně uveden mezi živé. A byly to právě masky, inkarnace mrtvých, kterým se darovala almužna, aby lidem byla vrácena v podobě vysoce oceňovaného symbolického dobra. Vyplývá to z diabolické podstaty masek a s ní spojené asociace zvrácenosti a nebezpečí. Nejnápadněji je to vidět u masky „Chocalheira“ z Bemposty, v okrese Mogadouro. V lidském povědomí vystupuje jako stinná, neklidná, děs nahánějící entita, nicméně potřebná, neboť se jeho prostřednictvím člověk vypořádává s negativními silami. Pomáhá překonat riskantní etapu a vrátit se k normálnímu životu. Z tohoto hlediska je jeho vztah k lidem velmi speciální, na jedné straně před ním

[39] překlad: „Máte-li zbožnost dát něco duším...“, „Ať vám duše mají hodně co dát...“, „A vám, ať vám duše řídí kroky!“
in SARAIVA, C.: *Rapazes e almas no período invernal*. In PEREIRA, B: *Rituais de Inverno com Máscaras*. Lisboa, Instituto Português de Museus: Museu do Abade de Baçal 2006, s. 119

[40] SARAIVA, C.: Tamtéž, s. 111 – 127.

utíkají a schovávají se, na druhé se mu klaní a děkují mu. Mimo úlek a strach probouzí v lidech vážnost a respekt.[41]

A musí to být právě masky, figury stejně tak fantaskní a záhadné jako ty nadpřirozené, jež si lidská společnost vytvořila, aby se vyrovnala s tím, čemu nerozumí, a nechápe a aby dokázala čelit všem strachům a obavám.

3.3 Rituál iniciační

Podstatným a neopominutelným rituálem „Festas de Inverno“ je přechodový rituál iniciující mladé chlapce do dospělosti.[42] Je jádrem souboru svátků nazvaných „Festas dos Rapazes“ probíhajících v prosinci v oblasti Bragança, dříve i Vinhais a Vimioso.[43] Stěžejními aktéry jsou mladíci, kteří již překonali pubertu, během níž se „ustálili“ ve svém pohlaví, a nacházejí se těsně před počátkem integrace k mužství, kterého bude dosaženo ve chvíli, kdy muž zaujme své manželské a otcovské povinnosti v rodině. Oficiálním mezníkem zralého věku je svatba, rituál přijetí. Aby mohl mladík dospět do tohoto stavu, musí projít fází jinošství a naučit se souhrnu znalostí a pravidel nezbytných pro jeho budoucí život a roli v domácnosti. Upevňuje se tak nejen patriarchální idea založená na autoritě a zodpovědnosti muže v rodině, ale i jeho pozice vzhledem ke komunitě. Jeho funkcí je být zároveň prostředníkem mezi soukromým a veřejným prostorem.[44] Musí se tedy naučit vytvářet sociální vztahy a spolupracovat se svým okolím. Náplní „Festas dos Rapazes“ je prověřit mladého muže jak z hlediska jeho individuality, tak z hlediska jeho schopnosti být členem společenství. Rituál je koncipován tak, aby si jedinec uvědomil svou vlastní identitu a zároveň identitu komunity, v které se nachází.

Podstata každého obřadu spočívá v ustanovení jednotné skupiny svobodných mládenců, většinou kolem 16 let, kteří se během konání oslav stanou centrem veškerého dění v obci. Společně vytvářejí privilegovaný spolek s vlastní organizací a hierarchií, na který se dočasně nevztahují zákony platné v běžném životě ve vesnice. Mladíci dočasně unikají rodinné disciplíně a obvyklému řádu. Stávají se autonomní komunitou s vlastními normami, podle

[41] PEREIRA, B.: *Máscaras Portuguesas*. Lisboa, Junta de Investigacões do Ultramar 1973, s. 102 – 104.

[42] PAIS, J. M.: *A Juventude como fase de vida: dos ritos de passagem aos ritos de impasse*. Saúde e Sociedade volume 18, č. 3 červenec/září. 2009, s. 371 - 381.

[43] Od 60. let 20. století dochází k permanentímu odchodu mladé generace z vesnic, a tudíž není dostatek dospívajících chlapců, kteří by rituály vykonávali. Některé rituály proto úplně zanikly, u jiných bylo upuštěno od striktní podmínky věku a pohlaví a organizace rituálu byla přenechána komukoli, kdo o ni má zájem.

[44] GODINHO, P.: *O leito e as Margens. Estratégias familiares de renovação e situações liminares em seis aldeias do Alto Trás-os-Montes raiano (1880 – 1988).* Lisboa, Instituto de Estudos de Literatura Tradicional 2006, s. 281 – 282.

kterých se řídí a rozhodují.[45] Role vůdců neznamená pouze despekt k pravidlům. Jejich úkolem je důmyslnou organizaci oslav. Pokud se chlapci například ukáží jako nevhodní a neschopní, projeví se to na charakteru celé slavnosti a budou za to kritizováni od ostatních obyvatel vesnice. Musí být schopni postarat se i o ekonomickou stránku, neboť tradiční slavnosti nebývají financovány žádnou externí institucí. V dnešní době jim často vychází vstříc starosta obce zahrnující uspořádání oslav do finančního rozpočtu, dříve se ale mladíci museli spolehnout pouze sami na sebe, popřípadě na výpomoc rodičů. Ve skupině mládenců také existuje určitá hierarchie mezi jednotlivými členy. Většina z nich se musí naučit respektovat autoritu, kterou zosobňují majordomové. Jsou zárukou dobrého fungování komunity a oporou celé slavnosti. Pro tuto roli jsou mladíci speciálně vybíráni, neboť ne každý ji zvládne vykonávat. Zvoleni bývají nejstarší mládenci s největšími zkušenostmi. V obřadních obchůzkách je jejich místo v čele průvodu. Od ostatních se odlišují bohatším zdobením oděvu. Majordomovi by neměl chybět klobouk opentlený barevnými stuhami a v rukou by měl nést hůl, na kterou se během obchůzky zavěšují dary, většinou potraviny. Mládenci během slavností musejí prokázat určité schopnosti a dovednosti fyzického rázu. To vnáší do ceremoniálu jistou dávku rivality a agresivity, což přirozeně náleží k projevům mužnosti. Chlapci absolvují různé disciplíny v podobě závodů či zápasů, aby předvedli svou zdatnost. Měli by projevit i dostatečnou odolnost, neboť v průběhu oslav trvajících obvykle tři dny a noci jedí, pijí a kouří tak, jako ještě nikdy v životě. Po tuto dobu také musí zůstat bdělí, a pokud se přece jen přihodí, že někdo usne nebo ráno zaspí, je potrestán vhozením do řeky nebo nádrže s vodou a ještě se musí vykoupit kořalkou. Vzhledem k teplotám panujícím v zimních měsících v horském prostředí nejde jistě o nic příjemného.[46]

Odměnou jsou jim momenty exkluzivity jako společné hodování „refeições ceremoniais“ (obřadní pokrmy), noční a ranní obchůzky „peditórios“ (prosebné obchůzky), „rondas“ (okružní obchůzky) a projevy sociální kritiky „loas“ (veřejné projevy); „colóquias“ (veřejné rozmluvy). Jde o zásadní okamžiky, v kterých mají mladíci výhradní postavení. Slavnostního stolování obvykle v podobě oběda či pozdní večeře se smějí účastnit pouze oni. Někdy jsou ke stolu přizváni i lidé, kteří pomáhali s přípravami. Nikdy to však nejsou ženy, přestože mnohé pokrmy připravují matky mladíků. Ženské pohlaví obecně má zakázáno podílet se na jakýchkoliv obřadech. Jejich chvíle přichází až na závěr slavností. Jsou pozvány, aby se zúčastnily taneční zábavy. Ta je symbolickým dovršením procesu proměny v muže, a proto je

[45] GODINHO, P.: *O leito e as Margens. Estratégias familiares de renovação e situações liminares em seis aldeias do Alto Trás-os-Montes raiano (1880 – 1988).* Lisboa, Instituto de Estudos de Literatura Tradicional 2006, s. 298.

[46] FERREIRA, H.; TIZA, A. P.: *Máscara Ibérica*. Porto, Caixotim 2006, s. 60.

nezbytná i přítomnost ženského pohlaví. Zúčastněné ženy a dívky reprezentují potenciální partnerky a otvírají tak cestu k další etapě života.[47]

Obřadní obchůzky bývají nejveselejší částí oslav. Mladíci jsou v centru pozornosti celé vsi a kromě almužny bývají obdarováni regionálními potravinami a kořalkou. Jejich výsadou je možnost pozdravit se se všemi sousedy, popřát jim do nového roku, zazpívat si a zatancovat. Ti, kteří oblékají masky, mají navíc právo, ba přímo povinnost jednat oproti normálním poměrům nepřípustně. Jejich úlohou je způsobit disharmonii a dezorganizaci. Očekává se od nich provokativní, laškovné, hravé a bláznivé chování.

V o něco vážnějším duchu probíhá akt společenského zhodnocení „loas“. Ironickým až satirickým tónem jsou recitovány verše posuzující uplynulé události ve vesnici a okolí, stejně jako jednání a vystupování jednotlivých obyvatel. A jsou to právě chlapci, kteří vymýšlejí a poté v maskách přednášejí své kousavé a břitké verše na návsi obklopeni co největším množstvím lidí. Před začátkem akce svolávají obyvatele vesnice, aby si přišli vyslechnout známé či doposud nevyřčené pravdy. Účast na „colóquias“ bývá obvykle velká, každý si rád přijde poslechnout zprávy o svém sousedovi. „Comédias“, jak jsou tato představení také pojmenována, jsou skutečně uměleckým projevem. Předešlé noci si mladíci obstarají volský povoz, který dopraví na centrální prostranství a vytvoří z něj improvizované jeviště tím, že ho pokryjí slámou. Tu rozházejí i všude kolem, aby si vytvořili ideální podmínky pro své dovádění. Představení začíná vyvoláním velkého hluku a poprasku. Maskované osoby běhají, skákají z povozu do slámy, perou se, křičí a zvoní zvonci. Když se místní shromáždí, pustí se chlapci do recitace. Každé troj nebo čtyřverší je aplaudováno halekáním a rámusem způsobeným maskami. Mnohdy také připojí tradiční pokřik „ hi, gus, gus!“. Pokud se přednášející splete nebo zapomene slova, je hlasitě vypískán ostatními a zostuzen.[48]

Verše psané lidovým jazykem jsou pronášeny zpěvnou formou. Pro představu uvádím ukázku typické „loa“. [49] Přednášející poodhaluje přítomným tajemství milostného vztahu mezi tamním děvčetem a chlapcem ze sousední obce.

---

[47] GODINHO, P.: *O leito e as Margens. Estratégias familiares de renovação e situações liminares em seis aldeias do Alto Trás-os-Montes raiano (1880 – 1988).* Lisboa, Instituto de Estudos de Literatura Tradicional 2006, s. 302.

[48] GODINHO, P.: Tamtéž, s. 306 – 307.

[49] GODINHO, P.: Tamtéž, citace s. 310.

„A Joaquina do Perdido	Janička od Perdida
É uma rapariga formosa	Je sličné děvče
De quem ela gosta muito	Ten, koho má nejvíc ráda
É do João Parada	Je Jan Parada
É do João Parada	Je Jan Parada
A quem ela faz o sinal	Komu dává znamení
Se quereis saber quem é	Jestli chcete vědět, kdo to je
É um rapaz de Baçal	Je to jeden chlapec z Baçalu
É um rapaz de Baçal	Je to jeden chlapec z Baçalu
E assim desta meneira	A tímto způsobem
Vamos agora passar	Teď přejdeme
A Ermelinda costureira“	K Ermelindě švadleně
...	...

Na první pohled může celé představení působit jako groteskní a komická zábava, ale nesmí být opomenuto, že podtextem byla, hlavně v minulosti, obřadní očista obyvatel vesnice. Tím, že se choulostivé či zapovězení hodné události vysloví nahlas tváří v tvář všem obyvatelům vesnice, dochází k oproštění od neřestí nastřádaných za uplynulý rok. Nelichotivé projevy veřejně odhalují, zesměšňují a kárají, neboť to vyžaduje proces purifikace.[50]

3.4 Společenský význam

Rituály byly již od svého vzniku koncipovány tak, aby během nich byly vykonávány všechny úkony potřebné k zajištění správného chodu daného společenství. Jejich účelem bylo zaručit zdárný přechod v kritických momentech, jako je přelom roku, období kontaktu živých s mrtvými, přechod z dětství do dospělosti.
V prvních dvou případech se lidé setkávají s nevyzpytatelnými přírodními a nadpřirozenými silami. Uvědomují si svou bezmoc, nejistotu a strach. Cítí, že proti nim stojí veličiny daleko

[50] FERREIRA, H.; TIZA, A. P.: *Máscara Ibérica*. Porto, Caixotim 2006, s. 61 – 63.

silnější a že oni nejsou ti, kteří rozhodují. Proto se snaží naklonit si přírodní síly, udobřit si záhadné bytosti a tím si zajistit víru a naději v dobré časy. Učí se pokoře a respektu.
Ve „Festas dos Fapazes“ chlapci absolvují symbolický pochod, kde je k úspěšnému dosažení cíle nutné překonat nejobtížnější úsek – fázi, kdy již nejsou dětmi, ale zatím ani muži.
V tomto okamžiku je jejich identita nejvíce ohrožena. Tento tranzitivní rituál slouží k tomu, aby se „neztratili“ a „nezabloudili“ v onom abstraktním prostoru Ničeho. Vede je ke správnému začlenění a převzetí dědičné odpovědnosti. V neposlední řadě je učí kooperaci, solidaritě a pospolitosti. Mezi chlapci pak vzniká důvěrné přátelství a vytvářejí se pouta, která překračují hranice trvání rituálu. Je jim vštěpována poslušnost, zodpovědnost a úcta. A tato všestranně promyšlená kompozice rituálu dává vyniknout jeho velmi intimnímu a posvátnému charakteru.

Každoroční opakování slavností podporuje v lidech pocit vzájemné sounáležitosti a spoluúčasti na lokálních tradicích vytvořených jejich předky. Pomáhá udržovat kontinuitu a identitu nejen jedince, ale i celé vesnice, nalézt její specifické místo ve světě a ukázat její jedinečnost. Buduje v lidech hrdost a sebevědomí potřebné pro zachování komunity. Revitalizuje sociální vztahy mezi obyvateli i mezi vesnicemi a podporuje je v kolektivitě.
V roce 2001 chlapci z vesnice Baçal, Bragança, zahrnuli do své obřadní obchůzky nejen domy patřící k vesnici, ale i stavení roztroušená po okolí, aby je tak integrovali. Trasa noční obchůzky konané poslední den v roce ve vesnici Vale das Fontes, Vinhais, pravidelně vede přes sousední vesnici Rebordelo za účelem pozdravení a popřání šťastného nového roku i jejím obyvatelům.[51]

[51] PEREIRA, B.: *Rituais Inverno com Máscaras*. Lisboa, Instituto Português de Museus: Museu do Abade de Baçal 2006, s. 19.

4. Popis slavností

Při přístupu k vlastnímu popisu jednotlivých svátků doposud nazývaných souhrnně „Festas de Inverno“ vyvstává otázka, jakým způsobem a podle jakých kritérií je rozdělit, aby byla orientace co nejsnazší a výsledek co nejvýstižnější. Jako nezbytnou poznámku musím hned na začátku této kapitoly uvést fakt, že i přes četné množství rituálů, které se v minulosti řadily k „Festas de Inverno“ v Trás-os-Montes, se budu věnovat pouze těm, které se realizují v současné době.[52] Tato selekce umožňuje, na základě prostudovaného materiálu a osobní účasti na některých oslavách, srovnání aktuální podoby s podobou dřívější.

Slavnosti lze rozčlenit do tří kategorií[53], přičemž ale neplatí, že by klasifikace byla absolutní, neboť vždy se najde případ, který nesplňuje stanovená kritéria. Hlavním hlediskem, vzhledem k masce jako klíčovému tématu této práce, je její pozice a funkce v rituálu. Není však možné zaměřit se pouze na jeden, i když zásadní prvek. Je třeba brát v úvahu i účel rituálů, neboť z něj postavení masek přímo vyplývá. Dále v tomto schématu přihlížím k časovému a územnímu vymezení.[54]

Rozdělení je následující:

- Festas do Natal, Ano Novo e Reis (Svátky vánoční, Nový rok a Králové)
- Festas dos Rapazes (Svátky chlapců)
- Festas de Santo Estêvão (Svátky svatého Štěpána)

4.1 Festas do Natal, Ano Novo e Reis

Většina svátků spadajících do této skupiny se koná 25. prosince, 1. ledna nebo 6. ledna. Navíc jsou zde zařazeny svátky realizující se v těsné blízkosti těchto dnů, neboť mají mnoho

[52] Vycházím z informací aktualizovaných v roce 2010 na internetové stránce Festas de Inverno com Máscaras.
[53] Obdobně svátky dělí i PEREIRA, B.: *Máscaras Portuguesas*. Lisboa, Junta de Investigacões do Ultramar 1973, s. 9. Jeho klasifikace obsahuje navíc karnevalové rituály, svátek svatého Jana a svatého Petra a ostatní slavnosti.
[54] Jako předlohy byly použity mapy z internetových projektů *Festas de Inverno com Máscaras* a *Máscara Ibérica*, které byly následně upraveny podle potřeb této práce.

shodných tematických rysů. Lokálně lze svátky poměrně přesně vymezit. V okrese Bragança se konají „Festas dos Reis“ a v okresech Mogadouro a Miranda do Douro probíhají všechny ostatní slavnosti náležející k „Festas do Natal e Ano Novo“.

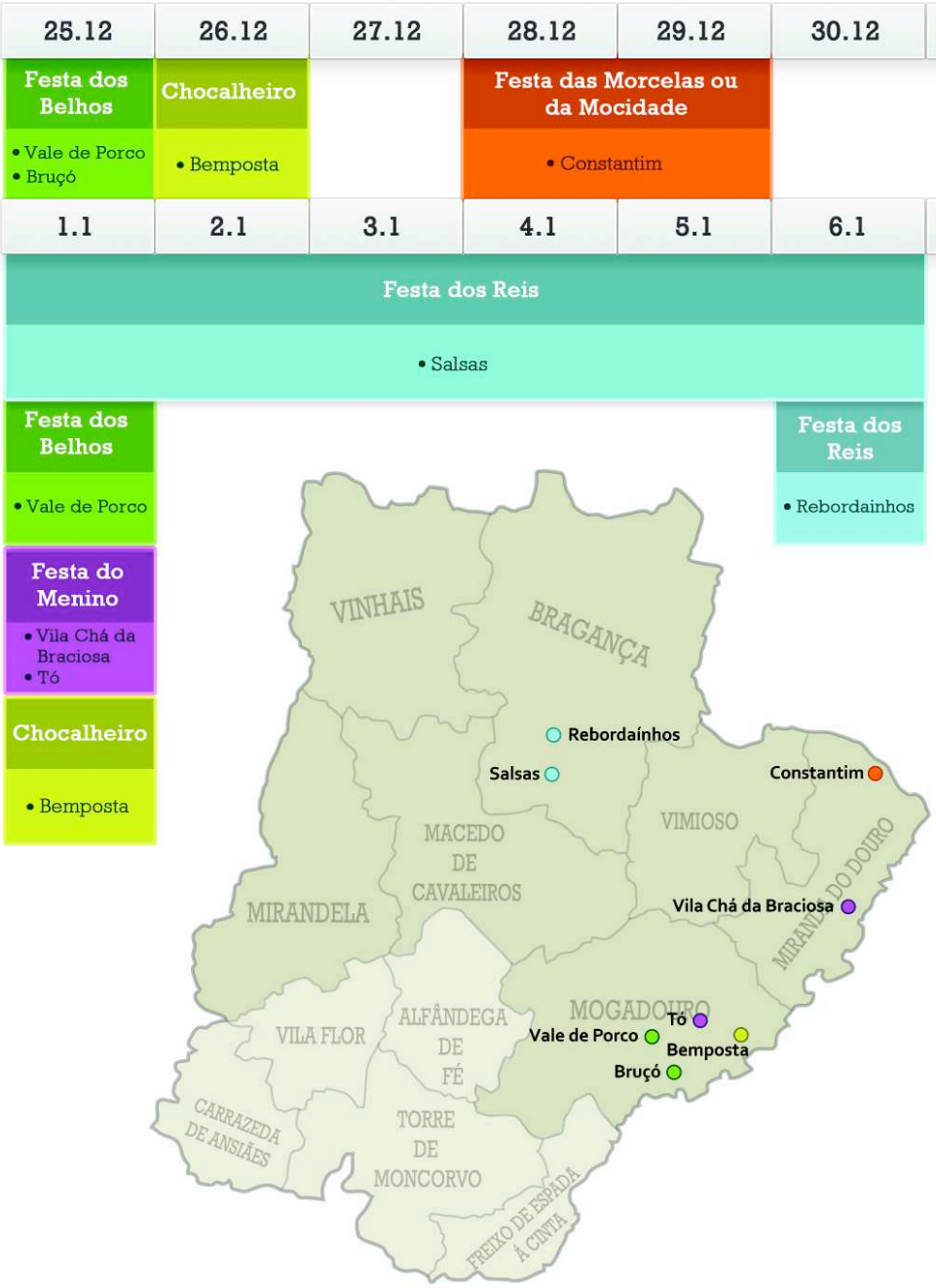

Společným znakem těchto oslav je maska jako dominantní a centrální prvek rituálů. Existuje široké spektrum různorodých masek, které se v oslavách objevují a mnohé z nich mají velmi archaický původ. Skutečnost, že je maskovaným figurám přisouzena nejdůležitější role, bezprostředně odkazuje k předkřesťanskému původu. Taktéž úmysl, s kterým se oslavy

vykonávají, podporuje tuto teorii. Apelují na plodnost, hojnost a úrodu. Svým působením se snaží usmířit a naklonit si přírodní síly v kritickém momentě zimního období tak, aby bylo dosaženo všestranné prosperity.

4.1.1 Festas do Natal e Ano Novo

Během slavnosti „Festa das Morcelas ou da Mocidade“ ve vesnici Constantim, Miranda do Douro, plodnost symbolizuje manželský pár.[55] Rituál je založen na dualitě dvou protagonistů. Představitel mužského pohlaví „carocho“[56] reprezentuje muže nejen svým vzezřením, ale i chováním. Na první pohled se vyznačuje fyzickou sílou, hrubým vystupováním a divokou povahou. Při obchůzce obcí sice doprovází svou partnerku, ale to mu nebrání v provokování a škádlení všech ostatních žen a dívek v okolí. Sem tam způsobí i nějakou roztržku, může dojít i na náznak boje. Postava ženského pohlaví „belha“ (stará) má typické atributy ženy, je pestrobarevně oblečena a nalíčena. Svou mluvou a svými gesty láká protějšek k tanci a dovádění. Právě tancem a vzájemným laškováním simulují sexuální akt, a tím oslavují plodnost.[57] Jejich povinností je obejít všechna stavení ve vsi, aby obřadní magie působila na celou tamní populaci.

Ve Vila Chã de Braciosa, Miranda do Douro, se dovolávají úrodnosti a hojnosti tři postavy. „Velha“ (stará), „bailador“ (tanečník) a „bailadora“ (tanečnice) jsou hlavními aktéry svátku „Festa do Menino“ (slavnost Ježíška). [58] Ve společnosti muzikantů procházejí vesnicí a tančí u každého stavení. Kudy jdou, tam se o nich ví, neboť jsou doprovázeni veselím a zábavou. Na krku, zápěstí a kolem pasu mají zavěšené různé předměty (suché plody, mušle...), které při tanci chřastí. Dokreslují jejich impozantní vzhled a dotvářejí potřebnou atmosféru.

Stejnojmenný rituál se slaví i ve vesnici Tó, okres Mogadouro. Posláním tohoto obřadu je zbavit se negativních energií a zel před příchodem nového roku. Obřadní očista se netýká jen lidí. Je nutné také vyhnat veškeré zlo z domů a pozemků, aby vše bylo připraveno na nový agrární cyklus.[59] Pomyslný boj dobra a zla zde zosobňuje postava „moço“ (mládenec) a „farandulo“ (tajtrlík). „Farandulo“ je démonická figura ovládající negativní síly. Tvář má černou od uhlí a uhlím také špiní každého, koho potká, a zanechává tak znamení svého vlivu. Její velkou neřestí je krádež, a to v prvé řadě uzených kousků masa a klobás, které jsou

[55] Oba hlavní představitelé jsou muži, neboť ženy se rituálů aktivně neúčastní.
[56] Portugalský regionalismus má několik významů: drahý, býk, démon.
[57] FERREIRA, H.; TIZA, A. P.: *Máscara Ibérica*. Porto, Caixotim 2006, s. 80.
[58] FERREIRA, H.; TIZA, A. P.: Tamtéž, s. 83.
[59] FERREIRA, H.; TIZA, A. P.: Tamtéž, s. 91.

v období svátků tradičním pokrmem. K loupení dostává příležitost při obchůzce vesnicí, jíž absolvuje společně s „moço“, jeho dívkou „sécia“ (marnivá a parádivá žena) a majordomem. „Sécia“ je krásná mladá žena slavnostně oblečená a ozdobená šperky.[60] V jedné ruce drží proutěný košíček, kam ukládá koledu, v druhé nese větev ozdobenou sladkostmi, ovocem a pentlemi. Větev představuje bohatství a hojnost nadcházejícího roku. Právě tuto větev se snaží „farandulo“ ukrást a dívku umazat od uhlí. „Moço“ svou dámu hlídá a brání při každém útoku, proto kráčí vždy v její těsné blízkosti. Je pro něj otázkou cti uchránit dívku čistou a neposkvrněnou a donést větev plnou dobrot až do cíle. Čekala by ho velká ostuda a hanba, kdyby mu„farandulo“ dívku pošpinil a ukradl symbolické jmění nového roku. Zpravidla dojde i k souboji mezi protivníky, při němž dobro vždy zvítězí nad zlem a všichni obyvatelé budou moci vstoupit do následujícího roku s dobrým pocitem.
Na podobném principu, tedy konfliktu dvou opozic – dobra a zla, je založen i rituál v Bruçó v okrese Mogadouro.

4.1.1.1 Bemposta

V sousedních vesnicích Bemposta a Vale de Porco, Mogadouro, se konají rituály mající mnoho identických rysů. Uskutečňují se během dvou dnů, z toho jeden den je vždy dnem starého roku a druhý roku nového. Takovéto časové rozvržení vyplývá z podstaty přechodového rituálu od starého roku k novému, v jehož průběhu je nutné provést obřadní očistu vesnice i jejích obyvatel, rozloučit se s uplynulým obdobím, přivítat se s nadcházejícím obdobím a zajistit jeho štědrost a zdařilý průběh. V obou rituálech se také vyskytuje pouze jeden protagonista oblékající zoomorfní masku, jež podněcuje v lidské představivosti ďábelské konotace (fotografie č.1). Původ takové masky spadá do předkřesťanských dob a je spojován s agrárními slavnostmi. Hélder Ferreira a António Tiza ve své knize *Máscara Ibérica* doslova píší: „De todos os elementos presentes nesta personagem, se atendermos ao simbolismo que lhes é atribuído em quase todas as civilizações antigas e à opinião dos estudiosos, concluímos tratar-se de símbolos da Magna Mater Divina, a Terra-Mãe.“[61]

[60] Opět ji ztělesňuje muž.
[61] FERREIRA, H.; TIZA, A. P.: *Máscara Ibérica*. Porto, Caixotim 2006, citace s. 86. Překlad: „ Ze všech prvků přítomných v této postavě, vzhledem k symbolice, která jim je přisuzována téměř ve všech starých civilizacích, a vzhledem k názoru vědců, vyvozujeme, že se jedná o symboly Velké Matky a Matky Země.“

Na začátku své existence si byly obě masky velmi podobné (vlastnostmi i fyzicky), ale postupem času se čím dál víc odlišovaly . „Chocalheiro“ [62] z Bemposty se v porovnání s maskovaným protagonistou, nazývaným také „chocalheiro“ nebo „velho“ z Vale de Porco, stal nejmocnější a nejrespektovanější postavou celého cyklu „Festas de Inverno“ v Trás-os-Montes. Převyšuje svým významem a svou mocí všechny ostatní masky podílející se na rituálech přechodu a očisty. Proto si rituál zaslouží speciální pozornost a detailní vylíčení. Rituál i maska jsou směsí pohanských a křesťanských tradic. Jak již bylo řečeno, „chocalheiro“ zosobňuje pro obyvatele Bemposty magickou a démonickou entitu zastupující Ďábla. Neplatí pro něj lidské zákony a sociální konvence, netýká se ho běžný statut, dává průchod zapovězenému a zakázanému.[63] V minulosti v lidech vzbuzoval hrůzu a paniku, utíkali před ním a schovávali se, časem tento děs ustoupil, ale přetrvává strach spojený s úctou. Pro svou schopnost čelit zlu, kterému se sami lidé bojí postavit, vzbuzuje respekt. Nachází se na pomezí reality a fantazie. Hrůzostrašná bytost objevující se v ztemnělých mlhavých dnech dává průchod neomezené lidské představivosti. Mezi obyvateli Bemposty o něm kolovalují četné pověry. Pokud například někdo zemřel ve dnech „chocalheira“, jeho duše putovala okamžitě do pekla. Stejně dopadla i duše toho, kdo zemřel v masce „chocalheira“. Jeho vzezření pomáhá dotvářet znepokojující auru, která ho obklopuje. Je oblečen do overalu tmavomodré barvy s červenými detaily. Na zádech má namalovanou umrlčí lebku se zkříženými hnáty jako emblém smrti. Maska zakrývající celou hlavu i krk je vytesaná ze dřeva a natřená na černo. Uprostřed čela má červené jablko, do kterého se zakusuje had ovinutý kolem obličeje. Jednoho velkého hada má navíc obtočeného kolem pasu. Zvířecími prvky jsou dlouhá černá kozí bradka a býčí rohy. Jako doplněk mu slouží prasečí měchýř vyplněný vzduchem a gigantické železné kleště.[64] „Chocalheiro“ je postava velmi výrazná a plná symbolických náznaků. S hadem, které má hned dva, bývá spojována celá řada interpretací. V nejstarších mytologiích přísluší Zemi a jejímu božstvu, zde konkrétně je znakem uctívání Matky Země. Obsahuje v sobě dualitu života a smrti, pouto s podsvětím a říší mrtvých, což se plně reflektuje v postavě „chocalheira“.[65] Býčí rohy odkazují k fyzické síle a nadlidské moci. Dále souvisejí se sexuální energií, plodností a hojností. Výzvu k požehnané úrodě naznačují pomeranče nabodnuté na špičkách rohů (fotografie č. 2).

---

[62] Pojmenování „chocalheiro“ je odvozeno od zvonců a zvonů (chocalhos) různých velikostí, které má „chocalheiro“ připevněné k opasku.
[63] PEREIRA, B.: *Rituais Inverno com Máscaras*. Lisboa, Instituto Português de Museus: Museu do Abade de Baçal 2006, s. 30.
[64] PEREIRA, B.: *Máscaras Portuguesas*. Lisboa, Junta de Investigacões do Ultramar 1973, s. 100.
[65] BIEDERMANN, H.: *Lexikon symbolů*. Praha, Beta 2008, s. 92 – 94.

„Chocalheiro“ vychází do ulic 26. prosince a 1. ledna. Klíčový moment rituálu však probíhá již 25. prosince v noci, kdy se v domě majordoma uskutečňuje dražba o roli „chocalheira“.[66] „Mandas“, jak je akt dražby nazvaný, se nese ve velmi tajemném a napínavém duchu. Je limitován pouze jednou hodinou od půlnoci do jedné ranní. Osoby účastnící se dražby jsou většinou zástupci skutečného zájemce, neboť pointou je, aby identita osoby oblékající masku zůstala až do konce rituálu neznámá. Reprezentuje totiž Ďábla, který nechce být rozpoznán. Průběh akce řídí majordom, jenž poté jako jediný ví, kdo vyhrál. O funkci bývá obvykle velký zájem, a proto poslední minuty jsou ty nejvyhrocenější, což přináší nemalý výsledný obnos. Ještě za setmění se výherce dostaví do domu majordoma, kde si oblékne masku. Při rozednění vyráží na obchůzku doprovázen majordomem a jeho pomocníky. Úkolem „chocalheira“ je vybírání almužny pro Pannu Marii Sněžnou. Podle křesťanské legendy prý Ďábel pokoušel Pannu Marii a jako trest musel žádat milodary pro ni a jejího syna Ježíše, za kterého koleduje 1. ledna. A tak od časných ranních hodin obíhá všechny domy ve vesnici ohlašován pouze zvoněním zvonců, které má uvázány za pasem. Nesmí mluvit, aby nebyl identifikován, anebo musí svůj hlas výrazně obměnit. Ze stejného důvodu i běží, aby ho pohyb těla a gesta neprozradily. Pokud se mu podaří zůstat inkognito až do konce oslavy, prokázal tak udatnost a může být na sebe pyšný. Není to ale tak jednoduché, neboť ho neustále pronásleduje zvědavá mládež a snaží se odhalit tajemství. Bedlivě sleduje všechna jeho gesta a provokuje ho k tomu, aby promluvil. On je na oplátku pronásleduje a hází po nich prasečí močový měchýř naplněný vzduchem nebo vodou. Po obchůzce následuje oběd v domě majordoma pro všechny, kdo se podíleli na organizaci oslav. Odpoledne se může „chocalheiro“ objevit v ulicích znovu, ale masku již neobléká osoba, jež vyhrála dražbu. Podle tradice ji totiž může kdokoliv odkoupit a až do západu slunce ji užívat.
Stejný průběh má i rituál konaný 1. ledna. Po zbytek roku je maska uložena v krabici a uschována v některém ze stavení, které náleží ke kostelu. Je společným majetkem komunity a je jí věnována zvláštní péče. Její magie totiž dalece přesahuje chvíle, kdy je aktivně užívána.[67]

4.1.2 Festas dos Reis

Oslavy pojmenované „Festas dos Reis“ jsou v současné době organizovány obyvateli tří vesnic okresu Bragança, přičemž každé provedení rituálu je jiné než ty ostatní. Rituál

[66] PEREIRA, B.: *Rituais Inverno com Máscaras*. Lisboa, Instituto Português de Museus: Museu do Abade de Baçal 2006, s. 28.
[67] PEREIRA, B.: *Máscaras Portuguesas*. Lisboa, Junta de Investigacões do Ultramar 1973, s. 110.

probíhající ve vesnici Baçal je svou náplní i záměrem „Festa dos Rapazes“, proto o něm bude blíže referováno až v patřičném oddílu. U zbylých dvou případů, Salsas a Rebordaínhos, mimochodem vesnic nacházejících se v těsné blízkosti, je zajímavé sledovat diferenciaci obdobného rituálu. V Salsas získávají v období slavnosti absolutní převahu masky. Tvoří početnou skupinu obcházející po vesnici celý novoroční týden v nočních hodinách a provozují špatnosti všemožného charakteru. Jsou vykonavateli rituálu, který osvobozuje komunitu od zlých duchů, kteří jsou přítomni v přírodě i v lidech.[68] Na základě tohoto impulsu, nežádoucího, byť potřebného, vstupují neohlášeně a nečekaně do domů, buší na dveře a okna, přendávají věci z místa na místo a schovávají je. V dřívějších dobách pro ně bylo typické, že se pídily se po děvčatech, aby je mohly „chocalhar“, to znamená provést symbolický erotický tanec, při kterém „careto“ přistoupí ke své oběti, ženě, přitáhne si jí za boky a naznačuje sexuální pohyby. Zvoní přitom zvonci uvázanými za pasem a výská. Ostatní maskované postavy se přidávají a hlasitě ho podporují. Dnes se tento symbolický akt plodnosti transformoval do méně vulgárních projevů jako například navonění ocasu hodně výrazným a neidentifikovatelným odérem, který je dotykem šířen na ostatní účastníky. Nadále si však zachovává svou groteskní povahu, což je jeho podstatou. V den samotného svátku Tří králů vybírají masky almužnu na duše a nebožtíky. Spolu s nimi chodí skupinka chlapců zpívajících koledy - „cantar os reis“.[69] Vybrané výrobky jsou vydraženy během noční zábavy a získané peníze věnovány církvi. Divoký rej masek a tanec pokračuje do ranních hodin a odkazuje tak k návratu ke kořenům.

Oproti tomu „Festa dos Reis“ v Rebordaínhos působí podstatně klidněji a umírněněji.

V pokornějším duchu se uskutečňuje pouze jeden den za denního světla. Skupinu zpívající tříkrálové koledy vede jedna jediná maskovaná postava. Nemluví, ohlašuje se pouhým zvoněním zvonců přivázaných za pasem. Svým zjevem připomíná ďábla, ale jeho krotké vystupování a liturgická funkce ukazují spíše na božího pomocníka. Rituál v Rebordaínhos je dokladem toho, jak křesťanské tradice převládly nad pohanskými. Přesto v něm stále zůstává zachován důležitý prvek - maska, neboť zastává nenahraditelnou úlohu prostředníka mezi živými a mrtvými. Bez ní by se rituál v pravém slova smyslu nemohl uskutečnit.[70]

---

[68] FERREIRA, H.; TIZA, A. P.: *Máscara Ibérica*. Porto, Caixotim 2006, s. 66.

[69] JÚNIOR, J. R. dos Santos: *Nótulas sobre a Festa dos Reis*. Porto, Trabalhos do Instituto de Antropologia « DR. Mendes Corrêa» 1973, s. 5 – 10.

[70] FERREIRA, H.; TIZA, A. P.: *Máscara Ibérica*. Porto, Caixotim 2006, s. 68.

4.2 Festas dos Rapazes

Vesnice, v kterých se realizují „Festas dos Rapazes“ jsou situovány v severní části distriktu Bragança. Oslavy mají své místo v kalendáři buď 25. a 26. prosince, proto v některých případech nesou označení „Festa de Santo Estêvão“, anebo 5. a 6. ledna s alternativním pojmenováním „Festa dos Reis“.

25.12	26.12	27.12	28.12	29.12	30.12	31.12
Festa dos Rapazes • Varge • Aveleda • Sacoias						
1.1	2.1	3.1	4.1	5.1	6.1	7.1
				Festa dos Rapazes • Baçal		

V průběhu svého vývoje si „Festas dos Rapazes“ zachovávaly identickou strukturu, jejímž základním rysem bylo obsazení postu protagonistů rituálů výhradně mladými chlapci kolem 16 let. Ti procházejí rituálem, aby završili stádium puberty a vstoupili do dospělosti. Funkce rituálu jako rituálu tranzitivního se soustřeďuje na individuum a ho staví do specifické pozice oproti ostatním rituálům ze souboru „Festas de Inverno“.[71] Tento fakt také odlišuje oslavy řazené do této kategorie od kategorie předchozí, kde hlavní roli zastupovaly masky jako reprezentanti rituálů plodnosti a úrodnosti. Zde ji přebírají mladíci. Právě oni oblékají masky a následně v nich vykonávají obřadní úkony. Rituál má tři vrcholné body.[72] „Refeições ceremoniais“, slavnostní hostiny vyhraněné pouze skupině mládenců, mají podpořit stmelování kolektivu a vědomí výjimečnosti. Po dobu svátečních dní se chlapci separují od rodinného jádra a všech jeho norem a vytváří svou vlastní komunitu, která se stává autoritou pro celou vesnici. Vedení a organizace jde ruku v ruce s momenty výlučnosti. [73] Další slavnostní, téměř posvátný akt s pohanskou tváří jsou „loas“ neboli „coloquias“. Maskovaní chlapci se během představení ocitají v pozici vševědoucích a oznamují doposud neznámé nelichotivé pravdy o jednotlivých obyvatelích vesnice nebo členech rodiny. Uspořádání je velmi slavnostní a přitahuje pozornost. Přes svůj žertovný ráz na povrchu je tento akt relevantní vzhledem k přechodu ze starého roku k novému. Jak už bylo řečeno, jde o osobitý druh obřadní očisty vykonávaný maskami s démonickým charakterem. V tomto typu obřadů si masky oblékají dospívající chlapci. Nachází se těsně před vstupem do dospělosti, tedy ve stadiu, kdy jsou ještě „nezkažení“, proto jsou ideálními vykonavateli rituálu. Třetím důležitým okamžikem je obřadní obchůzka „ronda“, jejíž náplní je navštívit všechny obyvatele vesnice a popřát jim štěstí do nového roku.[74] V čele průvodu jdou majordomové rozpoznatelní od ostatních díky barevně opentleným kloboukům. V rukou nesou dřevěné hole nebo větve, na které postupně zavěšují darované potraviny v podobě ovoce, sladkého pečiva a uzenin. Za nimi mají své místo mladíci bez masek spolu s muzikanty, dudákem a dvěma bubeníky, kteří doprovázejí pochod tradiční hudbou. Těsně za nimi by měly následovat masky, ale tak se tomu děje pouze v prvních minutách obchůzky. Neplatí pro ně žádná pravidla, a tak si pobíhají, kudy chtějí, zalézají do všech koutů, vylézají na všechno, na co se vylézt dá, skáčou, honí se a dělají si různé naschvály. Jejich záměrem je způsobit pozdvižení a rozruch, proto přehazují věci z místa na místo, stříkají po sobě vodu z nádrží či rybníků,

[71] GODINHO, P.: O leito e as Margens. Estratégias familiares de renovação e situações liminares em seis aldeias do Alto Trás-os-Montes raiano (1880 – 1988). Lisboa, Instituto de Estudos de Literatura Tradicional 2006, s. 299 – 302.
[72] PEREIRA, E.: *Festas de Inverno com Máscaras*. Lisboa 2010. Internetový projekt [online]. http://www4.fcsh.unl.pt/invest/ieltdocs/invernocommascaras/index.html (20.6.2012)
[73] GODINHO, P.: Tamtéž, s. 317 – 318.
[74] GODINHO, P.: Tamtéž, s. 318.

házejí po sobě hnůj a slámu. Objeví-li na cestě jakýkoli dopravní prostředek, hned ho použijí. Buší do oken a dveří a otvírají je, vstupují bez povolení do domů, ze zahrad vypouštějí zvířata, škádlí psy a polévají kočky vodou. Kradou potraviny, neboť i to je součást rituálu.[75] Pronásledují děvčata, a když je chytí, unášejí je nebo zapojí do tance. To vše za hlasitého křiku a výskání. Hluk a rámus je další z jejich projevů. Buší dřevěnými klacky, vyzvánějí zvonci, a když dojdou ke kostelu, rozezvoní i zvony kostelní. Celkový zmatek signalizuje správný průběh rituálu, neboť narušení stanoveného řádu a převrácení zažitých pořádků symbolizuje návrat k chaosu. Destrukce starého světa je nutná, aby mohl být stvořen nový. Excesy a přestupky jsou institucionalizovaným nepořádkem. S navracející se harmonií se obnovuje i dobrý chod komunity.[76]

4.2.1 Baçal

Přesně takovým způsobem se prezentují i masky ve vesnici Baçal. I když se z původního rituálu nepodařilo udržet všechny rysy, bohužel ani ten základní, oslavy se stále konají. Tamní obyvatelé pokračují v tradici svých předků a každý rok o nejbližším víkendu k 5. a 6. lednu uspořádají slavnosti. Postupem času došlo k přirozenému přizpůsobování aktuální době a jejím podmínkám. Přesto se zachovaly úkony typické pro tento rituál jako „loas“, „ronda das Boas Festas“ a „refeições ceremoniais“. Zajímavé je si připomenout, jak vypadal rituál ve své původní podobě.[77]

Již několik dní před samotnými svátečními dny začínaly skupině chlapců povinnosti. Museli zjednat hudebníky, kteří budou po dobu oslav vytrvale hrát. Zvykem bývalo upřednostnit někoho z vesnice, popřípadě sousedy z okolních vesnic. Chlapci koupili tele, které bývalo nepostradatelnou součástí hostiny. Večer se sešli ve vinných sklípcích s mladíky, kteří tímto rituálem prošli v předcházejícím roce, aby tak získávali zkušenosti a psychicky se připravili. Během těchto nočních sezení si také zkoušeli přednášet připravené verše. První den oslav začínal velmi brzy ráno uprostřed vesnice, kde dudák oznamoval počátek slavností (fotografie č. 3) Poté následoval akt „matar a vitela“ (zabít tele). Šlo o jakousi snídani na posilněnou složenou z telecího masa, kořalky a silné kávy - .eden z oněch okamžiků vyhraněný pouze pro skupinu hlavních aktérů. V pravé poledne nastal čas mše, na kterou chlapci přicházeli jako poslední, seskupeni v organizovaný průvod. V zaplněném kostele bylo přesně určeno, komu

[75] OLIVEIRA, E. V.: *Festividades Cíclicas em Portugal*. Lisboa, Publicações Dom Quixote 1995, s. 287.
[76] FERREIRA, H.; TIZA, A. P.: *Máscara Ibérica*. Porto, Caixotim 2006, s. 57.
[77] PEREIRA, B.: *Máscaras Portuguesas*. Lisboa, Junta de Investigacões do Ultramar 1973, s. 39 – 43.

náleží jaké místo. Nejblíže oltáři stáli chlapci, za nimi muži a v zadních řadách ženy. Na konci mše chlapci jako první líbali sošku Ježíška a odcházeli. Na řadu přicházely „coloquias“. Mládenci si rychle oblékli masky (fotografie č. 4) a připravili prostor vhodný k recitaci. Tím je v Baçalu kamenná fontána uprostřed návsi. Když lidé vycházeli z kostela, svolávali je k představení hudbou a halasným voláním. „Loas“ bývaly vždy přímé a útočné. Zveřejněny byly všechny morální poklesky a mravní přestupky.[78] Po skončení představení se pokračovalo v průvodu skrz vesnici. Obřadní obchůzka s muzikou a maskami se dodnes nazývá „ronda das chouriças“ (obchůzka klobás), neboť nejčasnějším a nejoceňovanějším dary byly regionální uzené klobásky. Průvod vedl „Juiz“ (soudce), který býval volen při poslední sváteční večeři minulého roku. Jeho úkolem bylo nést větev, na kterou sousedé zavěšovali klobásy (fotografie č. 5). Mimo potraviny mládenci obdrželi peníze a pozvání, aby si připili typickou portugalskou kořalkou z višní, „ginjou“.
Masky jsou stále tou největší atrakcí pro všechny zúčastněné a očekává se od nich náležité plnění rolí. Mají dovoleno chovat se nepřiměřeně a narušovat kázeň (fotografie č. 6). Při obchůzce v roce 2012 si skupinka starousedlíků stěžovala, že ti letošní „caretos“ jsou nebývale klidní a po vzájemné shodě je začala povzbuzovat k větší divokosti a rozvernosti. Po realizaci obchůzky se majordomové, chlapci a muzikanti odebrali do neobydleného stavení, kde je čekala slavnostní večeře. Pili a jedli až do rána. Druhý den probíhal podobně s tím rozdílem, že závěrečnou noc byla na programu zábava a tanec. Očekáváni byli všichni obyvatelé vesnice, hlavně ženy a děvčata. Ve veselém duchu společně vítali nový rok s nadějí a radostí, tak jak to dělali jejich předci.

4.3 Festas de Santo Estêvão

Původně pohanské slavnosti sjednocené s nástupem křesťanství pod patronát svatého Štěpána a přizpůsobené církevním svátků se konají povětšinou v den věnovaný památce světce 26. prosince. Územně spadají do distriktů Bragança, Vinhais a Mirandela.

Ve „Festas de Santo Estêvão“ se mísí religiózní, profánní a magické prvky, které jsou v každé z realizací zastoupeny v odlišné míře. Je velmi náročné je přesně definovat, neboť se nevyskytují ve všech případech pravidelně a v úplném provedení. Kdysi se svátky podobaly svým obsahem „Festas dos Rapazes“. Předpokládá se, že z nich vycházely, neboť existuje

[78] FERREIRA, H.; TIZA, A. P.: *Máscara Ibérica*. Porto, Caixotim 2006, s. 61 – 63.

mnoho identických rysů, například shodné datum konání, častá záměna názvů a přítomnost mládenců během obřadů. Postupem času se každý typ ubíral vlastním směrem a vznikly mezi nimi evidentní distinktivní rysy.[79]

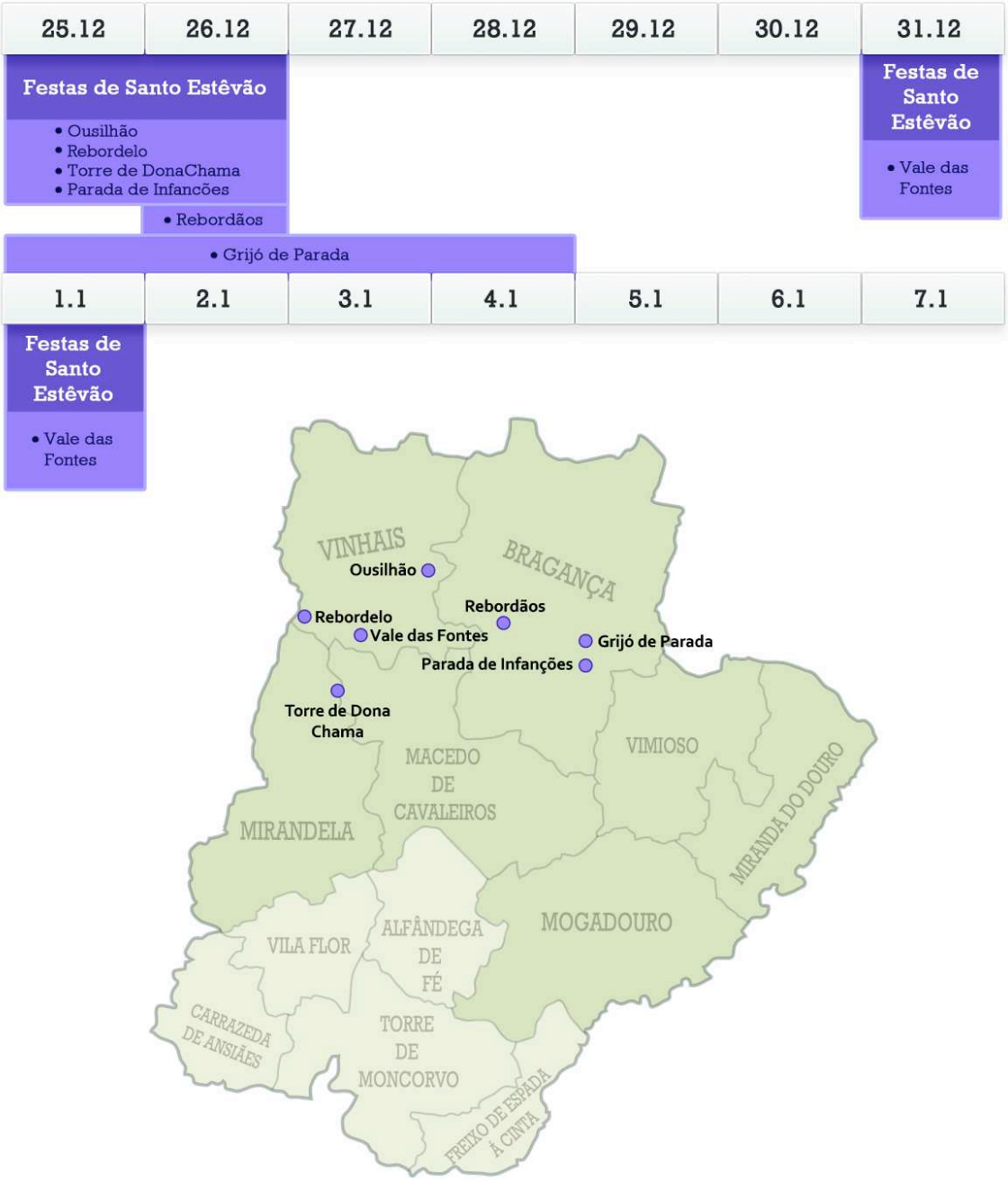

„Festa de Santo Estêvão“ zahrnuje ve svém provedení hlavně obřady vyplývající z křesťanského náboženství.[80] Mimo mše, která je součástí všech rituálů „Festas de Inverno“, je

[79] FERREIRA, H.; PERDIGÃO, T.: *Máscaras em Portugal*. Lisboa, Mediatexto 2003, s. 58.
[80] PEREIRA, B.: *Máscaras Portuguesas*. Lisboa, Junta de Investigacões do Ultramar 1973, s. 58.

vrcholným momentem obřadu „Mesa de Santo Estêvão“ neboli „Mesa do Povo“ (stůl lidu). Jedná se o slavnostní stolování jako v souboru rituálů „Festas dos Rapazes“, ale v poněkud upravené podobě. Stolování následuje po polední mši a může trvat i celé odpoledne. Základní potraviny, které nikdy nechybějí na jednoduše prostřeném stole, jsou požehnaný chléb symbolizující tělo Kristovo a víno symbolizující jeho krev. Víno i chléb jsou rozděleny mezi všechny přítomné. Většina lidí si svůj díl požehnaného chleba schová a po návratu domů ho dá dobytu jako ochranu před uhranutím.[81] V duchu pospolitosti a solidárnosti je společná hostina přístupná všem účastníkům bez rozdílu pohlaví, věku či stavu. Každý, kdo přijde, je vítán a pozván, aby zasedl. Místa u prostřeného stolu mají však jen někteří. V Ousilhão, okres Vinhais, ke stolu nejprve usedá tamní kněz, nepostradatelný host, neboť žehná potraviny, které jsou určeny ke konzumaci nebo které lidé darovali. Následují ho hlavní aktéři oslav. Zbylá místa jsou obsazena muži, ženy zůstávají stát kolem stolu. V Grijó de Parada, okres Bragança, je stůl rozdělen na dvě části. V jedné sedí majordomové, kněz, dudák, úřední osoby a dvě nejstarší a dvě nejchudší osoby ve vesnici. V této části se servíruje polévka, chobotnice, treska, tuřín a brambory. Ve zbylé části stolu se podává chléb, víno, sardinky, kaštany a tremoços[82] – tato část stolu je určena pro běžné obyvatele a nazývá se „Mesa do povo“.
Na rozdíl od první kategorie, kde byly protagonisty masky, a druhé, kde jimi byli mladí chlapci, jsou zde v centru dění postavy spadající pod církevní záštitu. Buď jimi může být „Rei“(král) a „Bispo“ (biskup) jako tomu je v případě obce Grijó de Parada, kde „Rei“ ztělesňuje profánní moc a „Bispo“ moc sakrální. „Rei“ drží v ruce vysokou úzkou hůl, na jejímž konci je uvázána bílá vlající stuha a na špičce napíchnut pomeranč, dále má na hlavě korunu specifického tvaru, která je vytvořena z papíru, dekorována kříži ze zlata a lemována zlatou šňůrkou. Kromě těchto dvou hlavních majordomů vypomáhají majordomové sekundární, pojmenovaní „meirinhos“ (drábové). Ve vesnici Ousilhão je „Rei“ doprovázen dvěma „Vassais“ (vazalové), což jsou chlapci ve věku 12 let. Jsou také vyzdobeni korunami, ale v jednoduchém a prostém stylu. [83] V Rebordelo, okres Vinhais, jsou hlavní čtyři majordomové pojmenovaní „Moços das Varas“ (mládenci s holemi). Rozeznatelní jsou podle barevných šátků uvázaných kolem ramen a dalších šátků na hlavě, jejichž cípy jim visí volně přes záda. Šátky jsou přidržovány korunami. Všichni se honosí žezly ozdobenými ovocem jako symboly své moci.
Obecně mladíci stále tvoří součást rituálů „Festas de Santo Estêvão“, byli však odsunuti do pozadí a jejich funkce již není primární. Prvotní smysl přechodového rituálu se z tohoto

[81] PEREIRA, B.: *Máscaras Portuguesas*. Lisboa, Junta de Investigacões do Ultramar 1973, s. 72.
[82] Oblíbená pochoutka vlčí boby naložené ve slaném nálevu, které se podávají k pivu nebo vínu.
[83] PEREIRA, B.: *Máscaras Portuguesas*. Lisboa, Junta de Investigacões do Ultramar 1973, s. 64 – 66.

souboru oslav zcela vytratil, přesto je možné, podle určitých znaků, nalézt spojitosti s původními rituály.[84] Například ve výše popisovaném případě vedoucí pozice během slavnosti ve vesnici Rebordelo zastávají čtyři majordomové -„Moços das Varas“. Moços v portugalském jazyce znamená chlapci/ mládenci/ hoši, synonymní pojem k rapazes. Je pravděpodobné, že kdysi byli klíčovými figurami právě mládenci, jako tomu je u „Festas dos Rapazes“ a že cílem byl jejich úspěšný přerod v dospělé muže, ale po zásahu církve se jejich role pozměnila.[85] Prioritními se staly úkony vycházející z křesťanské víry. V Ousilhão skupina mládenců, také nazývaných „moços“, s šátky kolem ramen, klobouky a kastanětami v rukou vykonává spolu s maskami a muzikanty obchůzku vesnicí. Před každým domem udělají zastávku, aby zatancovali, pozdravili se s lidmi a požádali o příspěvek pro místní kostel. Obřadní návštěvy jsou totožné s kterýmikoliv ze souborů „Festas dos Rapazes“, kde obchůzka představuje jeden z nejdůležitějších momentů rituálu. Dalšími doklady původních rituálů jsou „galhofas“ (hra, rozptýlení).[86] V Grijó de Parada jde o tzv. zápas muže proti muži. Vítězem je ten, který dokáže druhého položit na záda. Zábavné představení probíhá v noci 26. prosince a pije se při něm víno, pojídají se pečené kaštany a tremoços. Pokud jsou přítomni chlapci ze sousední vesnice Parada de Infanções, bojují proti sobě. V Ousilhão má „galhofa“ podobu tradiční taneční zábavy. V noci 26. prosince se v prostorné stodole vytvoří improvizovaný prostor ze silné vrstvy slámy zakrývající spodní vrstvu hnoje. Po obvodu stodoly jsou umístěny žlaby, na kterých stojí obecenstvo, hlavně děti a staří lidé. V Parada de Infanções se „galhofa“ podobá té v Grijó. Zapaluje se velký oheň, pořádají se zápasy, jedí se kaštany a pije se víno. Mimo tento zvyk se v Parada de Infanções realizuje i jiný, při kterém předvádějí svou sílu a mrštnost. Po skončení „Mesa de Santo Estêvão“ skupina čítající mnoho mladíků přitáhne ke stolu volský povoz, na který vystoupí majordomové a starosta a na znamení mladíci rozpohybují vůz co největší rychlostí. Dokazují tak svou fyzickou zdatnost. Vůz postupně objede domy všech převážených osob, kde každý domácí nabídne pohoštění.
V obou naposledy jmenovaných vesnicích se také pořádá „corrida da rosca“ (závod preclíků). Závodí se v běhu o typické regionální pečivo. Trasa je ohraničena dvěma židlemi, na nichž je pečivo položeno. Vyhrává ten, kdo ukořistí pečivo nejdříve, tedy ten rychlejší a hbitější. Naprosto osobité provedení „Festa de Santo Estêvão“ se koná ve vesnici Torre de Dona Chama v distriktu Mirandela.[87] Obdobně jako v obcích Bruçó a Tó v Mogadouro dochází i zde k zápasu dvou abstraktních veličin – dobra a zla. Válčí proti sobě dvě strany

[84] FERREIRA, H.; TIZA, A. P.: *Máscara Ibérica*. Porto, Caixotim 2006, s. 71.
[85] FERREIRA, H.; TIZA, A. P.: Tamtéž, s. 72.
[86] PEREIRA, B.: *Máscaras Portuguesas*. Lisboa, Junta de Investigacões do Ultramar 1973, s. 74 – 76, 82, 86.
[87] PEREIRA, B.: Tamtéž, s. 90 – 96.

„cristãos“(křesťané) a „mouros“ (Maurové). Hypotézou je, že v předkřesťanském rituálu šlo o prvek obřadní očisty v souvislosti s příchodem nového roku, jak tomu je v případě dvou výše zmíněných vesnic, a že v průběhu historického vývoje byla obřadní bitva pojmenována podle skutečné dějinné události, boje křesťanů proti Maurům. V Torre de D. Chama náleží ke křesťanům „mordomos“ (majordomové) a „caçadores“ (lovci), v opozici se střetávají s maury zastoupenými „caretos“ (masky) a „mouriscas“ (Maurové). Vše začíná 26. prosince během polední mše, kdy do kostela vchází „Rei mouro“ (maurský král), tím je chlapec mezi 10 až 12 lety s korunou na hlavě a s železným bodcem na opékání masa v ruce. Doprovází ho šest Maurů oděných do bílého kusu látky ovázaného kolem hrudi se zeleným nebo červeným pruhem a šátku smotaného do turbanu. Maurský král se spolu se svou družinou usadí těsně před oltář. Za nimi zůstávají stát majordomové. Mezitím lovci před kostelem střílejí slavnostní salvu. Po skončení mše se všichni seskupí do organizovaného průvodu, kde má každý své přesné místo. Vpředu jdou v jednom zástupu lovci, za nimi se rovnají majordomové nesoucí munici na dobíjení pušek, v druhém zástupu masky a za nimi zaujímají strategickou pozici Maurové. Průvod směřuje do středu vesnice, kde je postavený dřevěný maurský hrad. Lovci útočí na protivníky až se jim nakonec podaří zapálit hrad a vyhrát bitvu. Na závěr vítězná strana obejde všechny domy ve vesnici a před každým vystřílí salvu na znamení zapuzení zla.

Paralelně s tímto zvykem se v rámci „Festa de Santo Estêvão“ v Torre de D. Chama odehrává další, který má předkřesťanské kořeny. V noci 25. prosince se za zvuku bubnů organizují „jogos à praça“ (hry na náměstí).[88] Svolávají se všichni, kteří mají zájem zúčastnit se slavnostní, rozdělují se role a chystají se rekvizity. Cílem večera je navození vhodné atmosféry pro nadcházející den, proto se nese v groteskním stylu s náznaky sociální kritiky. Na pozadí tohoto shromáždění skupina mladých chlapců a děvčat ukradne několik oslů a schová je v předem připravené stodole. Zároveň jedna osoba představující pastevce spolu s houfem dětí, jež cinkají zvony a tím napodobují stádo, prochází ulicemi a dostává od lidí peníze, klobásy a víno. Obě družiny se následně připojí k velkému ohni, kolem něhož se tančí se a zpívá, pojídá a popíjí až do rána. Oslavuje se zimní slunovrat a nadcházející příchod nového období. Druhý den hned zrána přicházejí na řadu komické výjevy, pantomima a různá další zábavná představení. Tou dobou také nastupuje spolek mladíků a mužů ušpiněných a začerněných od uhlí nazvaných „ciganada“ (cikáni), aby předvedli burleskní parodii prodeje v noci ukradených oslů. Všude kolem pobíhají masky a jako vždy ztělesňují chaos a nepořádek.

[88] PEREIRA, B.: *Máscaras Portuguesas*. Lisboa, Junta de Investigacões do Ultramar 1973, s. 92.

V žádném jiném souboru rituálů však masky netvoří část tak oddělenou a nezávislou. Ze své podstaty nikdy nebyly integrovány do „Festas de Santo Estêvão“. Dá se spíše hovořit o jejich toleranci ze strany katolické církve, které se nepodařilo existenci masek eliminovat. Lze pozorovat zřetelné hranice mezi oběma tradicemi. Tak jako ve všech předešlých oslavách je i v těchto nepřípustné, aby „caretos“ vstupovaly do kostela nebo byly přítomné při mši. Vyčkávají v poklidu a tichosti před kostelem, až budou moct opět zaujmout své postavení. Stejně tak při ostatních náboženských úkonech je jim přikázáno stáhnout se do ústraní. Například při žehnání chleba musejí ustoupit z dohledu nebo si sejmout masku a odhalit obličej.[89] Vlivem křesťanství byly masky odsunuty na okraj společnosti a byl jim přisouzen význam čistě negativní, který dříve nikdy neměly, přesto je jejich obliba natolik velká, že není možné představit si rituály bez jejich přítomnosti. „Caretos“ si našly svůj individuální způsob, jak se naplno projevit. Oblečeni do střapatých kostýmů z vlněné červené látky, s kapucami, s maskami na obličejích ze dřeva, plechu nebo kartonu, s holemi v rukou, zvonci za pasem a žebradly přes ramena bloumají vesnicí a tropí všelijaké rozvernosti. Strhávají na sebe pozornost a baví své okolí na úkor sebe i ostatních. Žádají almužnu, tentokrát pro nikoho jiného, než sami pro sebe, a to velmi originálním způsobem, v rukou nesou jablko jako symbol plodnosti a do něj si nechávají zapichovat mince. Objeví-li se člověk, který upoutá jejich pozornost, vrhnou se na něj a očišťují mu oděv a obuv, dokud jim nedá nějaké peníze.[90] Během „corrida da rosca“ v Prada de Infancões a v Grijó de Parada jsou to právě masky, jež řídí celý závod. Zajišťují domnělý pořádek, který je v jejich podání přirozeným zmatkem. Komplikují, co můžou, ale jejich výkony jsou nefalšovaným divadelním představením. Celému pozdvižení dominuje jedna maskovaná postava vyznačující se vynalézavostí, mazaností a šibalstvím. Na vše má jízlivě trefnou odpověď a nic nenechá bez povšimnutí. V ruce drží hůl, na jejímž konci je vyřezána lidská hlava. Benjamin Pereira upozorňuje na shodné charakteristické rysy této masky s palácovými šašky v dávných dobách.[91] Kromě maskovaných postav se vyskytují ve „Festas de Santo Estêvão“ figury doposud neznámé. V již tak svérázném provedení rituálu v Torre de Dona Chama se objevují navíc postavy „madamas“ (madam) – ženy přestrojeny za muže a muži přestrojeni za ženy. Všichni se snaží, aby nebyla rozpoznána jejich totožnost. Patří k průvodu doprovázející bojovníky. Jedou na oslech a vezou vlajky a nádoby s vodou. Po skončení bitvy se uprostřed veselí vynořuje záhadná osoba oděná do kozí, ovčí nebo telecí kůže. Na hlavě má přidělány rohy a sype na lidi popel, který má schovaný v košíku. Vzezřením je tato figura podobná rozmanitému

[89] PEREIRA, B.: *Máscaras Portuguesas*. Lisboa, Junta de Investigacões do Ultramar 1973, s. 74.
[90] PEREIRA, B.: Tamtéž, s. 76.
[91] PEREIRA, B.: Tamtéž, s. 86.

množství masek, s kterým je možné se setkat v rituálech v Ousilhão. Jedná se o masky jednoduché i propracované, s antropomorfními a zoomorfními znaky jako jsou například masky divokých zvířat žijících v hornaté oblasti Trás-os-Montes (liška,vlk, divočák...).

4.3.1 Vale das Fontes

Vale das Fontes, okres Vinhais, je jedním z míst, kde se rituál dodržuje do dneška.[92] Současné provedení má podobu improvizovaného průvodu bez jakýchkoliv církevních znaků. Mezi desátou a jedenáctou hodinou večerní 31. prosince se lidé pomalu scházejí na centrálním prostranství ve vsi. Zde se v obecní budově připravují muzikanti, kteří tónem svých nástrojů iniciují slavnost. Jsou to mladí muži a jedna dívka kolem 19 let a hrají na již tradiční dudy a bubny dvojího druhu, jedny malé a druhé velké. Za zvuků hudby se na návsi scházejí lidé z vesnice, někteří převlečeni v doma vyrobených nebo zakoupených maskách, někteří zásobeni lahví pálenky, někteří vyzbrojeni rachejtlemi. Když nastane čas, seskupí se lidé do průvodu a procházejí vesnicí. Postupně se k nim přidávají další a všichni směřují na konec vesnice, kde se nachází jedna z místních hospod. Zde se připojí další účastníci v maskách i bez masek a pokračují do sousední vesnice Rebordelo pozdravit své sousedy. Obyvatelé Vale das Fontes slaví poslední den v roce podle zvyků svých předků. Jaké tedy byly původní slavnosti „Festa de Santo Estêvão“?

Ústřední postavení měli čtyři majordomové, kteří společně s muzikanty zahajovali oslavy. Obešli vesnici a poté na návsi vyčkávali, až se lidé shromáždí k slavnostnímu průvodu. Noční průvod zvaný „encamisada“ byl velkolepý, neboť se ho včetně majordomů, muzikantů a masek účastnila i zvířata s rustikálními povozy. Nebylo výjimkou, že lidé zapojili do průvodu koně, osly, krávy, kozy...[93] Důvod byl prostý, poslední den v roce bylo třeba očistit sebe i svá zvířata od záporných energií nahromaděných za uplynulý rok. Průvod zastavil před každým stavením, aby majitele pozdravil a popřál jim šťastný nový rok. Masky opět předváděly satirické divadlo spojené se sociální kritikou a zároveň bavily přihlížející. Maskovanou postavou mohl být kdokoliv – muži svobodní i ženatí, ženy, děti i staří lidé. Stejně jako nyní mířil průvod do sousední vesnice Rebordelo, aby sousedé společně oslavili příchod nového roku. Druhý den se časně ráno odehrával slavnostní moment „cantar a alvorada“ (vítání jitřenky zpěvem). Po zahajovacím výstřelu tři osoby, dva muži a jedna žena zpívali na počest

[92] Popis průběhu rituálu z 31. prosince 2011.
[93] PEREIRA, E.: *Festas de Inverno com Máscaras*. Lisboa 2010. Internetový projekt [online]. http://www4.fcsh.unl.pt/invest/ieltdocs/invernocommascaras/index.html (20.6.2012)

svatého Štěpána. Také k jeho poctě provedl kněz mši, po které se všichni odebrali k svátečnímu hodování „Mesa de Santo Estêvão“. Stůl se nacházel na louce za vesnicí a vyznačoval se střídmým a prostým stylem. Na bílých ubrusech byly rozprostřeny darované potraviny, obvykle obilí a ovoce. Uprostřed stolu byl umístěn chléb a víno v hojném množství. Jako první usedali majordomové dekorovaní korunami a holemi. Vedle nich měli své místo budoucí majordomové, jimž ti kralující předali symboly moci a tím zároveň i hodnost. V jejich části stolu býval také položen talíř, kam lidé dávali peníze. Z těch se pak uhradily výdaje za organizaci oslav. Na závěr „Mesa de Santo Estêvão“ byl rozdělován požehnaný chléb.

Na uvedených příkladech rituálů je možné vidět, k jakým obměnám, byť někdy nepatrným, mezi nimi došlo. Role masek zůstávají v základě stejné, jen byl v některých případech posílen jejich význam a v některých naopak oslaben. Jejich zásadní funkce, vykonání očisty vesnice a zajištění úspěšného přechodu do nového roku pro její obyvatel, přetrvává po dlouhá léta kulturního vývoje.

5. Podstata masky

V návaznosti na předchozí kapitolu a s ohledem na fakt, že jádrem celé této práce je role masky v rituálech zimního období v regionu Trás-os-Montes, se tato kapitola zabývá popisem masky obecně, z hlediska kulturně antropologického. Aby bylo možné si plně uvědomit rozsah a sílu tohoto fenoménu, bylo nejprve nutné představit užití masky v konkrétním kontextu transmontanských slavností. Viděli jsme, jaký má maska v rituálech význam a jak působí na své okolí. Proč tomu tak je, objasní níže uvedené informace. Základem jsou vlastnosti každé masky (vycházejí z její podstaty), které ji předurčují k tomu, aby mohla hrát onu nezastupitelnou roli v rituálech.

5.1 Maska jako objekt zkoumání

Při náhledu na masku a při pokusu o její charakteristiku je hned od začátku třeba brát v potaz, že maska není pouze hmotným, materiálním předmětem, který se nasazuje na obličej či obléká. Právě tento přístup během dlouhé tradice etnologického a antropologického zkoumání, zapříčinil nepřesné a neúplné vystižení podstaty masky, neboť opomněl jednu z jejích částí, možná tu nejdůležitější, a to že maska je zároveň „stavem vědomí“. Mimo svou fyzickou, věcnou podobu, má také podobu abstraktní vycházející z faktu, že při samotném aktu nošení dochází ke „hře s identitou“. Tedy nejenže maska působí na toho, kdo na ni pohlíží zvenku, ale i na toho, kdo si ji nasazuje. Slouží jako pódium, kde se rozehrává drama. Například ve „Festas dos Rapazes“ chlapci prostřednictvím masek vykonávají obřadní úkony, které jsou vrcholnými okamžiky přerodu chlapce v muže. Ve fázi přechodu, během obřadních dní, dochází k přeměně v novou identitu. Maska slouží jako prostředek této přeměny. Působí jak na mladíky, kteří se maskují, tak na ostatní lidi, kteří se s ní setkávají.
Co to tedy maska je? Jaká je její definice? Existuje nesčetně mnoho různorodých stanovisek, v kterých se zrcadlí jednak široká škála tohoto kulturního fenoménu a zároveň rozličné úhly pohledu a přístupu k němu. Nejčastějším východiskem pro vymezení masky bývají její funkce a významy (např. masky divadelní, masky předků a tradic, masky duchovních pomocníků), dochází k pochopitelnému zobecnění a následnému dosti širokému pojetí (např. maska jako

médium uvolnění a aktivizace psychických sil).[94] K formálním znakům a atributům přihlížejí teoretici, kteří masky dělí podle toho, jakou část těla maska zakrývá. Typologie pak rozděluje masky na ty, jež zakrývají celou hlavu nebo pouze její část, jež zahalují tělo nebo masky umístěné na nástavci. Podle Víta Erbana, jenž se ve své práci *Maska a tvář* věnuje rozboru jednotlivých formulací, vystihuje masku nejpřesněji britský antropolog A. David Napier, když říká, že maska je „prostředkem překračování a porušování hranic, neboť otevírá průchod výběrově voleným personifikacím, a to tak, že manipuluje s jistými rozpoznatelnými a vědomými paradoxy".[95] Slovo personifikace je v tomto kontextu použito pro vystižení jakési hry, kterou maskovaná osoba rozehrává, a tím vyjadřuje pluralitu svého „já". Erban oceňuje především zdůraznění, že maska je nástroj, který vyjadřuje paradoxnost, hypotetičnost, iluzornost a proměnlivost identity svého nositele.[96] Tyto vlastnosti jsou totiž základním rysem každé masky.

5.2 Původ masky

Součástí studia masky je i snaha objasnit její vznik a vývoj. Mnoho vědců se vrací zpět do minulosti, aby nalezli odpovědi na otázky, které mohou pomoci odhalit pravou podstatu masky a objasnit tak její sílu a účinnost. Při prezentaci svých výsledků a závěrů jsou však velmi zdrženliví a opatrní.

Co se týče masky jako věcného předmětu pokládají se důkazy odkazující k období paleolitu za neprůkazné. Za skutečně první doklad existence masky se dá považovat až vyobrazení maskované postavy na fragmentu stěny zádušního chrámu egyptského faraona Sahura z páté dynastie (2500 př. Kr.). Pozoruhodné jsou však fragmenty kamenných masek z jeskyně v Nahal Hemaru v Izraeli pocházející z období kolem roku 6000 př. Kr., neboť mají na okrajích proděravění, což může odkazovat k jejich upevňování na obličej.

Daleko podstatnějším cílem než zjištění, který z artefaktů je ten skutečně nejstarší, je odhalení, k jakému účelu prvotní masky sloužily a zdali funkční využití mělo vliv na jejich vývoj a uplatnění. Není totiž pravda, že by nejstarší masky musely mít prvotně rituální funkci, která se postupně zeslabovala a tak dala vzniknout novým typům, jako například zábavním. Tak bylo dříve mezi odborníky míněno, ale dnes se ustálil názor, že podstata a princip masky

[94] Definice německého etnologa Andrease Lommela in ERBAN, V. *Maska a tvář*. Praha, Malá skála 2010, s. 120.
[95] cit. in ERBAN, V.: *Maska a tvář*. Praha, Malá skála 2010, s. 130.
[96] ERBAN, V: Tamtéž, s. 130 – 131.

zůstávají při všech příležitostech, kontextech a událostech stejné a že od funkčního typu masky nelze odvozovat její stáří.[97] Přesto je zajímavé zmínit hypotézu, že maska vzešla z loveckého maskování. Její role by tedy nebyla rituální, ale účelová. Od této představy se odvíjí vysvětlení, že původní masky byly zoomorfní a dokládá se tím skutečnost, že maskování vždy příslušelo mužskému pohlaví. Za informaci hodnou zdůraznění, která vychází z této teorie, lze považovat ambivalenci mezi lovcem a kořistí. Soupeřivost a zároveň sounáležitost by mohla být zdrojem paradoxu, který je pro masku typický. Na cestě k zodpovězení otázky původu masky se prozatím došlo k závěru, že pochází z několika na sobě nezávislých a vzájemně se mísících zdrojů, které způsobily její diferenciaci a učinily z masky objekt obtížně zachytitelný ve své komplexnosti.
V případě zaměření pozornosti na masku jako na stav vědomí se zdá být určení jejího vzniku méně komplikované. Inklinuje k dataci existence moderního Homo sapiens a jeho kultury (před 45 tisíci nebo 25-20 tisíci lety), neboť vychází z předpokladu, že k člověku patří maskovací aktivity zcela přirozeně a samozřejmě.

„...objev či vynález artefaktu masky těsně souvisel s evolucí introspektivního vědomí“... „schopnost přetvářky a klamu je pouze jedním z mnoha důsledků této evoluční novinky. Mezi další důsledky, jež byly neméně důležité (jak pro rozvoj lidského vědomí, tak pro vznik a původ masky), patří též schopnost nabývat různých identit, uvědomovat si pluralitu svých možných já a v různých podmínkách je podle potřeby a kontextu dokázat transformovat.“... „hra s identitou je neodmyslitelným atributem lidství a jeho kultury.“[98]

Ve vztahu k rituálu, kde má maska centrální postavení, je vedle introspektivního vědomí důležitá i sebereflexe vlastní tělesnosti. Tělo neslouží pouze jako nástroj k vyjadřování významů, ale je médiem, v kterém se tyto významy setkávají a následně ovlivňují lidskou mysl. Jde o symbolický systém, v němž jsou zakódovány sociální významy. A právě tento proces socializace je součástí i „Festas de Inverno“ (viz. kapitola III.). Princip maskování v těchto rituálech představuje schopnost sebeprezentace a sebereflexe lidského jedince jak v rámci vztahů k sobě samému, tak v rámci vztahů ke svému okolí. Člověk navazuje vztahy nejen s ostatními lidmi, ale i s přírodou a celým vesmírem. Příroda doprovází lidstvo po celou dobu jeho trvání, a proto se mezi nimi ustanovily pevné vazby. Člověk se cítí být součástí přírody, a proto také cítí potřebu se na přírodních procesech podílet, zasahovat do nich a ovlivňovat je. Masky zprostředkovávající obřadní očistu ve většině „Festas de Inverno“ jsou

[97] ERBAN, V.: *Maska a tvář*. Praha, Malá skála 2010, s. 75.
[98] ERBAN, V.:, Tamtéž citace s. 79 - 82.

onou lidskou účastí na přírodních a kosmických procesech. Příroda je také považována za jeden z možných zdrojů masky. V lidském maskování lze nalézt úmyslné napodobování projevů přírodního světa. Tyto mimetické jevy pak upozorňují na jeden z neopomenutelných faktorů masky, a to faktor ochranný, obranný či varovný. Tento aspekt se velmi explicitně reflektuje ve figuře „chocalheira“ z Bemposty, kde maska, kvůli své podobě připomínající Ďábla, nahání strach. Zároveň je však nemyslitelné, aby vypadala jinak (maska se uchovává v nezměněné podobě po staletí), neboť jedině tak dokáže ochránit vesnici a zbavit ji nakumulovaných zel. Tváří v tvář negativním silám musí stát entita přinejmenším stejně mocná a děsivá. „Chocalheiro“ je názorným příkladem zmiňovaného paradoxu a ambivalence. A ať už jsou zdroje a původ této masky jakékoli, je důkazem lidské kreativity.

5.3 Maska, persona, larva...

Při studiu masky je dobré se pozastavit u samotného pojmu maska a jeho možných alternativ, neboť jednotlivé termíny mohou být velice přínosné a ozřejmující pro pochopení její podstaty. Doplněním etymologického a sémantického kontextu se odkrývá množství asociací, které masce v evropské kultuře náleží.

Pojem maska (portugalsky *máscara*) stejně jako všechny ostatní evropské ekvivalenty jsou výsledkem spojení tří značně odlišných termínů. Dominantní pro svou očividnou jazykovou podobnost je původně arabské slovo *maskh*[99] (proměna ve zvíře, příšeru či blázna), které pak do latiny přešlo jako *maskara*, následně středolatinsky *masca* a poté italsky *maschera* (maska, maškara). Výrazy se vztahují k rituálním maskám a převlekům odkazujícím k pravidelným intervalům ročního cyklu. Dalším je latinské slovo *persona* (divadelní maska či role), které pravděpodobně pochází z etruského pojmu *phersu*. Význam tohoto slova zahrnuje výhradně masku nebo roli divadelní. Jeho užití způsobilo, že se v evropském podvědomí pod pojmem maska ustálila představa pouhého převleku (role, hrané postavy) a z toho odvozené předvádění, předstírání a přetvářka. V křesťanství pramení třetí zdroj pojmu maska, starolatinské slovo *lárua*, později *larva* (posmrtná maska, duch zemřelého, strašidlo). Ve středověku byly masce přisuzovány velmi negativní konotace, její démonická povaha pobuřovala zastánce křesťanské ideologii, a proto proti ní vzniklo mnoho předsudků.

[99] Podle některých odborníků je kořen slova egyptský *msk* (označuje zvířecí, druhou kůži na lidském těle), který pak přešel do arabštiny ve tvaru *msr* a postupem času získal význam poegypštit se, tzn. nostit masku jako staří Egypťané.
in ERBAN, V.: *Maska a tvář*. Praha, Malá skála 2010, s. 94.

Asociace zla, falše a neupřímnosti postupně odsunuly ostatní významy do pozadí a po dlouhé období zastínily pravou podstatu masky. Původcem těchto mylných myšlenek je střet původního polyteistického pojetí s monoteistickým pojetím křesťanství, jak bylo ukázáno v praxi na „Festas de Santo Estêvão“. Původní význam masek byl oslaben. Masky měly poté sloužit pouze k pobavení.

5.4 Maska a liminarita

Maska jako součást rituálu nás opět přivádí k teorii rituálu přechodu. Konkrétně k prostřední fázi rituálu, tedy liminární. Studiu liminarity se věnoval britský antropolog Victor Turner, který rozpracoval poznatky Arnolda van Gennepa. Prahovou fázi popisoval jako stav nerovnováhy, antistruktury. Rysy osoby nebo skupiny osob nacházejících se v této fázi jsou „nutně nejasné“, neboť jejich zažitá struktura byla potlačena, byly narušeny jejich doposud platné normy dané kulturním prostředím. Tato fáze je plná protikladů - kontinuita a změna, chaos a řád, minulost a budoucnost, staré a nové[100]...Turner uvádí, že nejednoznačnost a paradoxnost vlastní tomuto stadiu si vybírá představení jako druh aktivity, který dokonale vystihuje podstatu tohoto stavu. Transformační aspekt masky, dominantního prvku představení, tedy vyplývá z její podstaty. [101] Chování a jednání maskovaných osob ve „Festas de Inverno“ je jistým typem představení. Pod povrchní slupkou pouhé hry vytvářené fyzickým vzezřením, mimickými a pohybovými gesty, komickými výstupy a satirickými scénkami se ukrývá ryzí složka rituálu a skutečná podstata masky. Maska neslouží pouze k pobavení, ale také k uvědomění si (i když implicitnímu) svého místa v životě a ve světě. Transmontanské masky přinášejí svobodu, uvolnění, povznesení se nad platnou morálku, vymknutí se stanoveným zákonům, narušení běžných limitů. Zprostředkovávají únik před předsudky a zábranami, dávají průchod lidským přirozeným pudům a primitivismu. Jsou určitou formou anarchie potřebnou pro člověka, aby mohl být znovu obnoven pořádek ve společnosti i v přírodě, aby si člověk zachoval respekt a úctu k sobě samému a ke svému okolí.[102]

[100] TURNER, V.: *Průběh rituálu*. Praha, Computer Press 2004, s. 95 – 96, 105 – 106.
[101] ERBAN, V.: *Maska a tvář*. Praha, Malá skála 2010, s. 137.
[102] PEREIRA, B.: *Máscaras Portuguesas*. Lisboa, Junta de Investigacões do Ultramar 1973, s. 11.

6. Rituály a současnost

Doposud jsem „Festas de Inverno“ označovala slovem rituály, kterými skutečně v minulosti byly, pokud však o nich chci mluvit ve vztahu k přítomnosti, připadá mi vhodnější nazývat je slavnostmi či oslavami. Důvodem je skutečnost, že původní transmontanské rituály ztratily svou základní funkci. V dnešní době již neslouží k zajištění přízně přírodních sil, k udobření mrtvých, k očistě vesnice ani k iniciaci dospívajících chlapců do dospělosti. Z přechodových rituálů se postupem času staly pravidelně se opakující slavnosti, které se přizpůsobily přirozenému lidskému vývoji. Některé z projevů zcela vymizely a jiné nabyly nové podoby. Slavnosti si přesto udržují svůj specifický ráz. Jaký je tedy v současnosti účel jejich realizace? Jak se v aktuální době zachází s tímto kulturním dědictvím? Jakým směrem se tradice rozvíjejí a v jaké podoby se transformují?

6.1 Přístupy k rituálům

Tak jak se proměňuje lidská společnost, mění se i její zvyky. Mohlo by se zdát, že cesta, kterou se lidstvo ubírá, se čím dál více vzdaluje tradicím předchozích generací, ale to by byla příliš zjednodušená interpretace. Současná doba se vyznačuje několika rozdílnými postoji ve vztahu k zvyklostem. Ne všechny pochopitelně vycházejí ve prospěch tradic. Otázkou je, co vlastně tradicím prospívá a jak k nim vhodně přistupovat. Je třeba si uvědomit, že nelze zvyky a obyčeje zakonzervovat v jejich původní podobě. Bylo by to stejně troufalé jako zastavit čas. Mluvíme tu o jakémsi „živém organismu“, jenž má svou dynamiku. Ideální by bylo podporovat ho v jeho aktivitě a orientovat ho správným směrem. Z velké části se však setkáváme s ignorancí a nezájmem, jak ze strany obyvatel, tak ze strany vládních a vědeckých institucí. Ztráta tradičních hodnot a způsob života bez sepětí s přírodním cyklem souvisí s lhostejností vůči kulturnímu dědictví. Další možností přístup k tradicím je jejich aktualizace. Z důvodů politických, ekonomických nebo kulturních dochází k přehodnocení regionálních zvyklostí. Původní hodnoty jsou modifikovány a následně prezentovány tak, aby mohly být využity ke zviditelnění politických projektů, komerci a turismu. Tendence ke zlidovění kultury jsou stále častějším jevem. Vše, co lze označit za lidové, tradiční, regionální se stává exotickým. Slova jako „původ“, „kořeny“, „lid“ nabývají nových významů.[103] Objevuje se

[103] RAPOSO, Paulo J. P.: « *Do ritual ao espectáculo. „Caretos“, intelectuais, turistas e media»*. In SILVA, Maria Cadeira da: Outros Tópicos. Novos Destínos turísticos, Novos Terrenos da Antropologia. Lisboa,

nový typ turisty, jenž chce slyšet příběhy starousedlíků o životě předků, chce se dotknout lokální minulosti a cítit přitom národního ducha. Je však pouze posledním článkem, konzumentem v celém tomto řetězci, kde se tradice stávají objektem obchodních zájmů. Turistika je ale také jednou z forem, jak udržet tradice aktivní a jak zajistit, aby se samofinancovaly. Medializace tradic a následný příliv návštěvníků mají mimo jiné pozitivní dopad na budování regionální identity. Obyvatelé vesnic jsou přirozeně pyšní na své unikátní obyčeje, které cizinci přijíždějí obdivovat. Posiluje se jejich sebeúcta a sebedůvěra.[104] Lidé, kteří svou rodnou zemi z různých důvodů opustili, se vracejí zpět, aby se s hrdostí zúčastnili na rodinných oslavách a upevňovali vztahy se svými sousedy. Problémem je, když se při procesu popularizace vytrácí z tradic spontánnost. Iniciativu místo obyvatel přebírají radnice, popřípadě jiné autority a přeměňují původní rituály v konzumní divadlo, jehož účelem není seberealizace, ale obchod.

6.2 Modifikace rituálů

Tato problematika se samozřejmě týká i „Festas de Inverno“ v Trás-os-Montes. Soubor oslav představuje svým charakterem ideální materiál k výše zmiňovaným účelům. O to více, že jejich dominantní složka – masky, jsou přímo stvořené k tomu, aby se staly ikonami regionálního folkloru. V případě slavností popisovaných v této práci se daří situaci udržovat v pomyslné rovnováze, neboť hlavní proud pozornosti se zaměřil na známější a dostupnější typ oslav, a to karneval. Médii nejpropagovanější a proto také nejnavštěvovanější je karnevalový průvod v Podence, okres Macedo de Cavaleiros. Tamní soubor masek se účastní mezinárodních folklórních festivalů, aby reprezentoval portugalskou kulturu. Další proslulý karneval probíhá ve vesnici Lazarim, Lamego, distrikt Viseu, kde je návštěvnost ze sedmdesáti procent zastoupena obyvateli jiných regionů nebo cizinci.
To ale neznamená, že by ostatní slavnosti zůstávaly bez povšimnutí. Město Bragança, centrum oblasti, sice do samotných slavností nezasahuje, ale stará se o to, aby vešly ve všeobecnou známost. Již pátým rokem pořádá za podpory kulturních institucí města[105] bienále

Livros Horizonte 2004, s. 7.

[104] CLARA, A.: *Máscaras resgatam auto-estima das aldeias transmontanas.* Lisboa, Café Portugal 2011.[online]. http://www.cafeportugal.net/pages/noticias_artigo.aspx?id=3091 (20.6.2012)

[105] Academia Ibérica da Máscara (Iberská Akademie masek), Direcção Regional de Cultura do Norte da Secretaria de Estado da Cultura (Oblastní ředitelství Sever Úřadu státního tajemníka pro kulturu), Instituto Politécnico de Bragança (Polytechnický institut Bragança), Museu Ibérico da Máscara e do Traje (Iberské musem masek a kostýmů)

masek (MASCARARTE). Během bienále, které trvá přibližně šest dní v měsíci prosinci, se konají přednášky a konference za účasti odborníků, přehlídky masek, divadelní představení, prezentace publikací, výstavy, umělecké dílny a trhy. Součástí bienále je i doprovodný program složený z pouliční zábavy a festivalu tradiční hudby. V roce 2011 byla na V. bienále zahájena expozice „Os Diabos nas Festas de Inverno“ (Ďáblové v zimních slavnostech). Vystaveny byly vítězné práce soutěže vyhlášené pro děti a mládež školního věku. Téma soutěže bylo prosté - maska, která mohla být ztvárněna jako socha, malba nebo fotografie. Cílem projektu MASCARARTE je rozšířit povědomí o regionálních tradicích a oživit jejich kontakt s ostatními tradicemi podobného druhu v blízkém okolí (hlavně se španělskými „Fiestas de Invierno“). Mezi další aktivity města Bragança patří Museu Ibéria da Máscara e do Traje (Iberské muzeum masek a kostýmů). Bylo založeno v roce 2007 ve spolupráci se španělskou provincií Zamora za podpory Evropské Unie, aby chránilo a napomáhalo rozvoji příhraniční oblasti Portugalska a Španělska. Tyto dva státy společně sdílejí nejen kulturní tradice, ale i snahu o jejich zachování. S tím souvisejí i nesnáze, které je třeba překonat. Stálou expozicí jsou masky a kostýmy figurující ve „Festas de Inverno e Carnaval“ v Trás-os-Montes a Zamoře. Mimo to muzeum nabízí k poslechu tradiční hudbu, která je nedílnou součástí rituálů, a ke shlédnutí dokumentární filmy a fotografie. Radnice města Bragança se podílela i na zřízení Museu de Salsas (Muzeum Salsas). V roce 2006 bylo otevřeno v prostorách bývalé železniční stanice, kde jsou permanentně vystavovány masky a kostýmy z „Festa dos Reis“ v Salsas.

Na přelomu roku 2011 a 2012 se v Bragançe v Museu do Abade de Baçal (Muzeum opata z Baçalu) uskutečnila výstava dřevěných masek inspirovaných rituály z Trás-os-Montes (fotografie č. 7, 8, 9, 10) Amável Alves Antão, autor vyřezávaných masek, je jeden z tamních umělců, kteří využili nového prostoru pro uměleckou tvorbu a dali rituální masce jiný rozměr. Původní užitná složka ustoupila do pozadí a zdůraznila se složka estetická. Jejich díla, stejně jako originální masky a kostýmy vystavené v muzeích, jsou jednou z variant proměny původního čistě rituálního prvku, jenž se v dnešní době prezentuje jako umělecký předmět.

6.3 Internetové projekty

Vedle muzeí a památkových institucí se transmontanskými rituály zabývají internetové projekty, které bych ráda v této kapitole představila. Tyto projekty jsou ukázkou ohleduplného zacházení s tradicemi. Jejich mottem je tradice chránit a podporovat. Obsahují množství odborných informací, které pro mě byly při psaní odrazovým můstkem.

- internetová stránka Museu Ibérico da Máscara e do Traje
  http://museudamascara.cm-braganca.pt/PageGen.aspx
- antropologický projekt Inverno com Máscaras
  http://www4.fcsh.unl.pt/invest/ieltdocs/invernocommascaras/index.html
- projekt Máscaras Ibéricas
  http://www.mascaraiberica.com/

Elektronická podoba Museu Ibérico da Máscara e do Traje poskytuje návštěvníkovi jak informace o muzeu a výstavách, tak i základní charakteristiku „Festas de Inverno“ (klasifikaci, kalendář, mapy, fotografie). Mapuje aktuální folklórně kulturní dění probíhající v regionu a uvádí kontakty na pořadatele jednotlivých slavností . Zároveň zveřejňuje i kontakty na lokální umělce, kteří se specializují na výrobu masek či kostýmů. Díky přehledné organizaci je stránka ideální pro seznámení se s tématem.

Projekt Inverno com Máscaras (Zima s maskami) je vytvořen studenty antropologie z fakulty sociálních a humanitních věd Universidade Nova v Lisabonu. Zachycuje veškeré rituály realizované v zimním období v Trás-os-Montes, v nichž jsou přítomné maskované postavy. Detailní a podrobná charakteristika založená na odborných pramenech a výzkumu dělá z této stránky jeden z nejlepších zdrojů pro získávání informací. Stránka jako jediná předkládá údaje o tom, zda se slavnosti stále realizují a jakým způsobem. Součástí je i slovník lokálních výrazů užívaných během rituálů.

Máscaras Ibéricas (Iberské masky) je projektem v rámci iniciativy společenství INTERREG IIIA, který se soustřeďuje na podporu spolupráce mezi sousedícími příhraničními oblastmi. V tomto případě jde o ekonomickou a sociální soudržnost mezi severovýchodem Portugalska a španělským regionem Kastílie a León. Předpokládá se, že komplementaritou těchto dvou zón, která vychází z jednotného teritoria a historie, by mohly být vyřešeny problémy společné

oběma oblastem (nízký počet obyvatel, nezaměstnanost, nedostatek ekonomických investic a nízké procento inovací). Projekt se soustřeďuje na valorizaci a stimulaci kultury (konkrétně na slavnosti probíhající v zimním období) skrze cestovní ruch, který by měl tradicím zajistit budoucnost. Jedním z již splněných plánů je založení muzea masek a kostýmů (Museu Ibérico da Máscara e do Traje). Internetová stránka podává spíše informace o situaci a problémech regionů nežli o samotných slavnostech, nicméně je vhodná pro doplnění kontextu.

6.4 Pohled zúčastněných

Na závěr zbývá uvést hledisko nejpodstatnější, a to, jak se k slavnostem stavějí samotní aktéři. Na základě zkušenosti získané z návštěvy některých slavností, musím konstatovat, že tamní lid realizuje své oslavy zcela spontánně a nestrojeně. Čas slavností pro ně znamená v prvé řadě zábavu a rozptýlení, povznesení se nad každodenní povinnosti a uvolnění. Organizace kulturního dění v izolovaných transmontanských vesnicích je plně v rukou jejích obyvatel, jen na nich záleží, jakým způsobem si zpříjemní čas. O to více jsou poté spokojeni, když se oslavy vydaří a mají úspěch za hranicemi obce. Podstata slavností se však ukrývá v něčem daleko prostším – v radostném setkání s rodinou a přáteli.

Závěr

„Festas de Inverno“ jsou jedny z mnohých rituálních slavností na světě. A právě v tom tkví jejich hodnota. Jsou neustále opracovávaným výtvorem lidské společnosti, který byl stvořen s takovou důmyslností a precizností, že jeho účinnost přetrvává po staletí.
Rituál umožňuje člověku zažít pocit, že je součástí historie. Skrze rituál minulost přichází k člověku, aby mu ukázala, že patří do onoho kolosálního procesu jménem evoluce.
A teprve když si člověk uvědomí své místo ve světě a naplní svou přirozenou potřebu sounáležitosti, dokáže cítit skutečnou lidství.
Maska jako rituální nástroj zprostředkovává přeměnu. Ze své podstaty funguje jako médium mezi lidským světem a světem nadpřirozeným. Zajišťuje kontakt mezi tím, kdo masku užívá, a vnějším subjektem (přírodní božstva, neživé bytosti...). Zároveň je také prostředkem vnitřní proměny. Ať už masku pozorujeme nebo ji oblékáme, vždy na nás nějak působí. Poodhaluje různé stupně lidské identity a otvírá tak cestu k sebepoznání a sebeurčení. Díky masce se člověk seznamuje s individuální identitou na úrovni Já, s identitou komunity vázané ke konkrétnímu místu a s identitou obecně humánní.

Rituály nám umožňují vidět za náš vlastní obraz v zrcadle, odkrýt tajemství. Proto přežívají.

RESUMÉ

O papel das máscaras nas rondas ceremoniais na região portuguesa Trás-os-Montes.

Esta tese teve como objetivo apresentar um conjunto de tradições portuguesas pouco conhecido no meio checo e mostrar a sua importância não apenas no contexto local, mas também no contexto humano. As tradições transmontanas denominadas „Festas de Inverno“ representam ritos ancestrais. Estes ritos com origem pagã eram inventados com uma enorme capacidade de entender os seres humanos, perceber os seus sentimentos, conhecer as suas necessidades, resolver os seus problemas. Este mecanismo incrível tem continuado durante tantos anos e não parou de funcionar. Ainda hoje uma pessoa presente nestas festas sente a força da história e a magia da presença.

A magia é intermediada pelas máscaras, as figuras essenciais. As máscaras conseguem criar uma atmosfera transcendental. A sua imagem, o seu comportamento, a sua aura não deixam de ficar inalterado. No passado as pessoas acreditavam no seu poder de influenciar as forcas naturais e os seres sobrenaturais, libertar as tensões acumuladas, expulsar os males fora das pessoas, dos animais e fora das aldeias, fazer regressar a ordem e garantir a boa vida. Ao longo do tempo estas finalidades deixaram de ser importantes. Com a mudança da sociedade podem parecer ritos inúteis. Porém, as Festas de Inverno continuam. As máscaras sobrevivem. Porquê?

Ao lado destes objetos desnecessários os ritos escondem os fins mais profundos, mais elementares. Ajudam um indivíduo a encontrar-se a si mesmo, ajudam uma comunidade de aldeia a lembrar onde é o seu lugar e ajudam a perceber a humanidade, porque existe. Outrora os rapazes participaram das Festas de Inverno para se iniciarem na idade adulta e tornarem-se homens. Hoje em dia os jovens voltam para organizar as festas e assim descobrirem a sua terra e as suas raízes. Outrora as festas faziam parte da vida plenamente comunitária, juntamente com atividades como a cultivação dos alimentos, a criação do gado, ou a administração. Hoje em dia o povo camponês consciencializa-se, graças às festas, da sua unicidade e é orgulhoso de si mesmo. Outrora a espécie humana sabia a sua pequeneza em relação à natureza, ao destino. Tinha respeito e humildade pela vida. Hoje em dia as pessoas visitam as festas para terem uma experiência com a história, para encontrarem um novo sentido no mundo.

E por estas razões foram escritas sessenta páginas e cada uma tem o seu relevo. O leitor teve de passar pela montanhosa paisagem transmontana e espreitar a história dela, revitalizar a ligação entre o homem e a natureza, caminhar sobre a linha do tempo até as ceremónias primordiais, revelar a simbologia, dar a conhecer a estrutura dos rituais e as suas funções, viver o transcurso das Festas de Inverno, enfrentar aos caretos e compreender as máscaras, atingir a substâcia delas e assim esclarecer o segredo dos ritos.

Seznam použité literatury

ARROTEIA, Jorge Carvalho: *A emigração Portuguesa – Suas origens e distribuição*. Lisboa, Intituto de Cultura e lingua portuguesa Ministerio da Educacao 1983.

BIEDERMANN, Hans: *Lexikon symbolů*. Praha, Beta 2008.

BOWIE, Fiona: *Antropologie náboženství*. Praha, Portál 2008.

Câmara Municipal Bragança: *Breve Panorâmica Histórica,* (1ª revisão do PDM de Bragança - Volume 1: História e Património). [online].
Přístup k internetu 20.6.2012:
http://www.cm-braganca.pt/PageGen.aspx?WMCM_PaginaId=40388

CLARA, Ana.: *Máscaras resgatam auto-estima das aldeias transmontanas.* Lisboa, cafeportugal.net 6.3.2011, [online].
Přístup k internetu 20.6.2012:
http://www.cafeportugal.net/pages/noticias_artigo.aspx?id=3091

CORREIA, Alexandre José Parafita: *Mouros Míticos em Trás-os-Montes: contributos para um estudo dos mouros no imaginário rural a partir de textos da literatura de tradição oral.* Tese de Doutoramento. Universidade de Trás-os-Montes e Alto Douro 2005. [online].
Přístup k internetu 20.6.2012: http://pt.scribd.com/doc/63528754/40/%E2%80%93-Os-mouros-miticos

ELIADE, Mircea: *Mýtus o věčném návratu*. Praha, Oikoymenh 2009.

ERBAN, Vít: *Maska a tvář*. Praha, Malá skála 2010.

FERREIRA, Hélder; PERDIGÃO, Teresa: *Máscaras em Portugal*. Lisboa, Mediatexto 2003.

FERREIRA, Hélder; TIZA, António Pinelo: *Máscara Ibérica*. Porto, Caixotim 2006.

FRAZER, James George: *Zlatá ratolest*. Praha, Mladá Fronta 1994.

GENNEP, Arnold van: *Přechodové rituály*. Praha, Nakladatelství Lidové Noviny 1997.

GODINHO, Paula: *O leito e as Margens. Estratégias familiares de renovação e situações liminares em seis aldeias do Alto Trás-os-Montes raiano (1880 – 1988).* Lisboa, Instituto de Estudos de Literatura Tradicional 2006.

JÚNIOR, J. R. dos Santos: *Nótulas sobre a Festa dos Reis*. Porto, Ftrbalhos do Instituto de Antropologia « DR. Mendes Corrêa» 1973.

KLÍMA, Jan: *Dějiny Portugalska*. Praha, Nakladatelství Lidové Noviny 2007.

LURKER, Manfred: *Slovník symbolů*. Praha, Knižní klub 2005.

Museu Ibérico da Máscara e do Traje, Bragança 2009. Internetový projekt. [online].
Přístup k internetu 20.6.2012: http://museudamascara.cm-braganca.pt/PageGen.aspx

Máscaras Ibéricas. Internetový projekt. [online].
Přístup k internetu 20.6.2012: http://www.mascaraiberica.com/

PACHECO, Hélder.: *Artes e Tradições de Bragança*. Lisboa, Terra Livre 1984.

PAIS, José Machado: *A Juventude como fase de vida: dos ritos de passagem aos ritos de impasse*. Saúde e Sociedade volume 18, č. 3 červenec/září. 2009.

PEREIRA, Benjamin: *Máscaras Portuguesas*. Lisboa, Junta de Investigacões do Ultramar 1973.

PEREIRA, Benjamin: *Rituais Inverno com Máscaras*. Lisboa, Instituto Português de Museus: Museu do Abade de Baçal 2006.

PEREIRA, Eunice: *Festas de Inverno com Máscaras.* Lisboa 2010. Internetový projekt. [online].
Přístup k internetu 20.6.2012:
http://www4.fcsh.unl.pt/invest/ieltdocs/invernocommascaras/index.html

OLIVEIRA, Ernesto Veiga de.: *Festividades Cíclicas em Portugal*. Lisboa, Publicações Dom Quixote 1995.

PESSANHA, Sebastião: *Mascarados e máscaras populares de Trás-os-Montes*. Lisboa, Livraria Ferin 1960.

RAPOSO, Paulo J. P.: « *Do ritual ao espectáculo. „Caretos“, intelectuais, turistas e media»*. In SILVA, Maria Cadeira da: Outros Tópicos. Novos Destínos turísticos, Novos Terrenos da Antropologia. Lisboa, Livros Horizonte 2004.

TURNER, Victor: *Průběh rituálu*. Praha, Computer Press 2004.

VEČERKOVÁ, Eva; FROLCOVÁ, Věra: *Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury*. Praha, Vyšehrad 2010.

Wikipédia. A enciclopédia livre: heslo Berrão. [online].
Přístup k internetu 20.6.2012: http://pt.wikipedia.org/wiki/Berr%C3%A3o

Wikipédia. A enciclopédia livre: Wikiprojeto Cidades de Portugal, Distrito de Bragança. [online].
Přístup k internetu 20.6.2012: http://pt.wikipedia.org/wiki/Distrito_de_Bragan%C3%A7a

Fotografická příloha

Autor fotografií: Karolína Pechová

Fotografie č. 1
Masky a kostýmy „chocalheira“ z Bemposty a „velha“ z Vale de Porco
Museu da Máscara e do Traje v Bragança 2012

Fotografie č. 2
Detail masky „chocalheira“ z Bemposty
Museu da Máscara e do Traje v Bragança, 2012

Fotografie č. 3
Nezbytný hudební doprovod „Festas de Inverno“ – dudy, malý a velký buben
Baçal, 2012

Fotografie č. 4
„Careto“ z Baçalu
Baçal, 2012

Fotografie č. 5
Větev s darovanými klobásami
Baçal, 2012

Fotografie č. 6
„Caretos“ při obřadní obchůzce
Baçal, 2012

Fotografie č. 7
O Guicho
Amável Alves Antão
Museu do Abade de Baçal v Bragançe, 2012

Fotografie č. 8
O Arrepiado
Amável Alves Antão
Museu do Abade de Baçal v Bragançe, 2012

Fotografie č. 9
Máscara com dois Lagartos
Amável Alves Antão
Museu do Abade de Baçal v Bragançe, 2012

Fotografie č. 10
Bimáscara unida por serpentes
Amável Alves Antão
Museu do Abade de Baçal v Bragançe, 2012